

Степ. Смаль-Стоцький

Причинки до зрозуміння Шевченкових поем

I. Шевченкове Посланіє.

II. Дві невеличкі Шевченкові думки.

ПРАГА 1929.

ДРУК ДЕРЖАВНОЇ ДРУКАРНІ В ПРАЗІ.

Степ. Смаль-Стоцький

Причинки до зрозуміння Шевченкових поем

I. Шевченкове Посланіє.

II. Дві невеличкі Шевченкові думки.

ПРАГА 1929.

ДРУК ДЕРЖАВНОЇ ДРУКАРНІ В ПРАЗІ.

СТЕП. СМАЛЬ СТОЦЬКИЙ.

ПРИЧИНКИ ДО ЗРОЗУМІННЯ ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕМ.

ШЕВЧЕНКОВЕ ПОСЛАНІЄ.

I.

1. Від самого початку поетичної творчості стоїть у Шевченка на першому місці і перед усім иньшим *Україна як цілість*, доля рідного краю, рідного народу, *державно-політичне становище України в теперішньому* відповідно до того, як було в минулому.

Така була його поезія вже від самого початку — *відмінна, зовсім відмінна* від званої йому *своєї і чужої поезії* і свідома цього свого завдання. Шевченко сам характеризує напрям свого поетичного духа трохи пізніше (в Тризні, поемі з кінця 1843-го р.), але зовсім влучно вже для перших початків своєї поетичної творчості так:

. . . он не толковал
Своих вседневных приключений
Как назидательный роман;
Не разкрывал сердечных ран,
И тьму различных сновидений
И Байронический туман
Он не пускал . . .

І в 1848-ім р. висловлює Шевченко такі-ж думки:

А про журбу та про печаль
Остило . . . і паперу жаль.
Чи є поганше що на світі
Як та *дрюкована нудьга*?
Про марно страченїї літа
Та про чорнявого врага
З очима ясними як небо,
Голубчики, пишіть для себе,
Та не дрюкуйте!

Не змінив ся погляд поета на поезію і під сам кінець його життя (1861), як показують ці іронічні слова:

Поки-б химерив мудрий дїд (Ескулап),
Творили-б, лежа, епопею,
Парили-б скрізь понад землею
Та все-б гексаметри плели
Та на горище-б однесли
Мишам на снідання . . .
А потім
Сьпівали-б прозу — та по нотах
А не якнебудь . . .

Отже від початку аж до кінця усе в думках Шевченка концентрується не коло свого особистого горя, коло своєї особи, а завсіди коло України, коло її волі, ще виразніше — коло її визволення.

І в перших своїх поезіях молодий поет не „платить велику подать художньому романтизму та осьпівуванню минулого України під впливом загального напрямку в тодішньому письменстві“, як думає Єфремов (Історія укр. письменства, 4-те вид. II. 11), як думають загально. І в осьпівуванні минулого дух поета звернений завсіди і вповні до *реальної сучасної йому (і теперішньої) дійсності*.

Коли поет каже: „Було колись Запорожці вміли панувати . . .“, то зараз таки звертає увагу на те, що *тепер* хіба могили „про волю нишком в полі з вітрами говорять“ . . .

„Була колись Гетьманщина . . . було колись панували, була колись козацька і слава і воля . . .“ — а *тепер* „над дітьми козацькими поганці панують . . .“

Де „родилась, гарцювала козацька воля“, — там *тепер* над могилою „Орел чорний сторожем літає“, з чого у поета „тільки сльози за Україну“ . . .

Тепер Україна „обідрана сиротою понад Дніпром плаче, тяжко, важко сиротині, а ніхто не бачить . . .“. *Тепер* „од козацтва, од гетьманства високі могили, більш нічого не осталося . . . а Україна на віки, на віки заснула . . .“. *Тепер* „кат панує . . .“, а „онуки панам жито сіють . . .“, *тепер* поет тільки „недолю сьпіває козацького краю“, *теперішню* недолю!

Тепер хіба ще тільки „у його хатині (в його уяві) пишними рядами виступають отамани, сотники з панамі і гетьмани — всі в золоті . . . і про Україну розмовляють . . .“, *тепер* тільки ще „у його хатині як в степу безкраїм козацтво гуляє . . .“, *тепер* хіба тільки він *одиносінький вірить*, кріпко вірить, що „козак оживе! Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинуть ся доля . . .“!

На це зовсім правильне у Шевченка *контрастування* *теперішнього* з минулим вже в перших його поемах не звертали досі жадної уваги, а воно скрізь бє прямо в очі. За чужими формулами, за чужими окулярами у нас цього зовсім не добачали. Романтизм, мовляв, тай годі. А воно так сильно бє в очі і надає „романтизмови“ Шевченка зовсім иньший характер. Романтизм у нього сходить на низький шабель, а на найвищому шаблі стоїть *воля* — можемо сьміло сказати — *державно-політична воля України в теперішності*, не в минулому! І зовсім сьвідома цього ідеалу поетична творчість Шевченка вже від найперших поетичних його виступів.

2. Відки взяв ся у поета цей ідеал, відки береть ся ця віра в його здійснення, віра в визволення України?

Хоч як дивно, а ми таке питання мусимо ставляти з огляду на те, що у нас назагал заперечують такий ідеал у Шевченка і в українським громадянстві. Супроти того ми найшлись в положенню, що річ ясну треба ще доказами підпирати.

Отже перед усім із пізнання історії України, хочби тільки з Історії Русов, може также із Краткой лѣтописи Малыя Росіи Рубана (1777), із Історії Малої Росіи Д. Бантиш-Каменського, що появилася 1822 і в другім виданню 1830, а далі із *живої історичної і літературної*

традиції (дід,¹) Котляревський — як Шевченко його зараз умів оцінити! — і інші) — виривають у поета перш усього такі питання: Що сталося з давнім козацтвом? Де воно поділось? Де поділась доля-воля? ... Ізгоріло? ... І такі питання займають так сильно поетову душу, вимагають так завзято ясної відповіді, що в ній твориться і чистий логічний висновок із того пізнання: Коли було — то й може бути!

Ми згадали про *історичну традицію*. Яка вона на Наддніпрянщині, а власне в колишній Гетьманщині, була тоді ще жива, цього не уявляють собі докладно навіть Наддніпрянці, а не то що Наддністрянці, так що усі повинні-б з тим історичним фактом добре освідомити ся, нім говорити муть про Шевченка і його відношення до „славного“ минулого України.

На це маєм докази в повістях Шевченка, а також в дуже цікавій праці Д. Дорошенка в Записках укр. наук. Інституту в Берліні, I. 1927, Die Ukraine im Lichte der westeuropäischen Literatur. Між іншими наводить Дорошенко книжку Reisen im Inneren von Russland, видану 1841-го р., в якій Johann Georg Kohl, що літком 1838-го р. обїхав цілу Україну з півночі через Харків, Полтаву аж до Одеси, подає свої вражіння про все, що на Україні бачив і чув. Нас займає тут, що Коль на Україні, а власне в Полтавщині, спостеріг *вияви українського патріотизму* і почування відрубності від Москалів. „Нехїть Малорусів супроти Великорусів, їхніх володарів, така велика, що можна її назвати ненавистю . . . Ця ненависть . . . радше змагала ся нїж зменшала ся, чим більше признані їм раніше привілеї перед об'єдинительною бюрократією Росії зникали . . . Малоруси дуже погані російські патріоти. Незнані їм любов і идолопоклонство перед царем, якими відзначають ся Великоруси. Як-що не хочете Малоруса розсердити, то нїяк не говоріть йому про завоювання його батьківщини через Росію: Злука, злука — перебе він, ми злучили ся з Росією. Росія нас кривдить, уважаючи нас завойованими. Патріотизм для „Малоросії“ на Україні завсїди ще майже так за великий як в Польщі для Польонїї. Російські історики Карамзин і Полевой (з якими Коль познайомив ся в Москві) трактують історію України як звичайної російської провінції. Самі-ж Малоруси не сьміють про свою історію і рота роззвяти, та все таки є кілька хронїк і літописів Малої Росії, написаних малоруськими дворянами, деякі з них тільки рукописні, інші навіть надруковані“; і Коль наводить Д. Бантиш-Каменського Історію Малої Росії і „Історію Русов“. Про Історію Бантиш-Каменського каже, що в її ідеї лежало приготування України до повстання проти царів. В ній славні часи Гетьманщини змальовують ся в найкращім сьвітлі. Коль звертає увагу на *живі устні традиції*, на *велике багатство українських історичних пісень*. „Незнатні люди з народу сходять ся часом в сьвятки, беруть кобзу і розказують сьпїваючи історію цілого народу, розказують про славу Києва, Чернігова і інших городів краю, про колишніх великих князїв, гетьманів, про бра-

---

¹) Порів. ще також в Передмові до другого видання Кобзаря цей уступ: „Прочитайте ви думи, пісні послушайте, як вони (мужики) сьпївають, як вони говорять *між собою*, шапок не скидаючи (як перед нанами), або на дружньому бенкеті як вони *згадують старовину*, і як вони *плачуть*, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайданами волочять“ . . .

тання з Поляками та про спільно з Поляками ведені війни проти Москалів, Татарів і т. д., потім про віру батьків, про утиски віри Поляками, про повстання проти гнобителів і про злуку з Москалями для ратування віри. Нарешті сьпіває кобзар про те збратання і як брати одурили Українців. А як дійде до того, то кінчає пісню звичайно тяжко здихаючи і плачучи, тай слухачі важко сумують. Ці сльози, яких майже ніколи не забракне, це очевидний доказ, як сильне ще національне чуття і патріотизм у Українців“. І про будучину України висловлюєть ся Коль так: „Нема жадного питання, що як колись великанське тіло російської держави розпадеть ся, то Україна буде певно тою його частиною, яка відчахнеть ся від нього в самостійну державу. Шви, де воно розірветь ся, зазначені вже дуже виразно . . . Каміння на таку будову лежить готове. Може найдесть ся протягом часу ще раз героїчний будівничий, що його злучить до купи“.

Коли цей Німець, який майже не вмів по російськи, а тим менше по українськи, міг в 1838-му р. на Вкраїні в своїх зносинах з українськими панами (як Кочубей), інтелігенцією і народом це все спостерегти, то не дивуймо ся, що це в далеко більшій, ба в повній мірі було знане Шевченкови. Д. Дорошенко додає ще, що зовсім подібні спостереження зробив на Україні Михайлов-Данилевський, як це бачимо з його „Из воспоминаний Михайлова-Данилевскаго 1824 год.“, надрукованих в Вестніку Европы 1900 (гл. Записки стр. 54—60).

Крім того маємо ще й інші докази на те, яка жива була тоді ще історична традиція на Україні. В російській літературі 20- і 30-их років ХІХ-го в. є досить багато творів, поем і історичних оповідань, з історії славного минулого України. Згадаймо тільки поеми Рилєєва (Войнаровський, Богдан Хмельницький, Гайдамак), Пушкіна Полтаву, повість Гоголя Тарас Бульба, далі повісти Гребінки як Чайковський і и. Безперечно Гребінка, духовий учитель Шевченка, не занехав познайомити свого учня з усіма творами російської літератури, які відносили ся до України, так що минуле України в літературнім обробленню оживало у Шевченка і наводило його на нові думки.¹⁾

---

¹⁾ В моїх студіях над поетичною творчістю Шевченка завсіди гірко відчував я брак докладніших відомостей про буденну російську літературу, наскільки в ній відбило ся життя України і наскільки такі твори російської літератури могли вплинути на розвиток поглядів Шевченка і його творчість. Я щасливий, що хоч при коректі цієї моєї праці можу вказати на знаменитий твір проф. Василя Сиповського: Україна в російському письменстві, частина 1 (1801—1850 рр.), Київ, 1928, який не тільки в силі заповнити велику прогалину в нашому знанню цієї доби, але безперечно дає можливість нового пізнання і освітлення ріжних явищ в Шевченковім світогляді і в його поетичній творчотси. Ми переконуємо ся, що Україна в російському „масовому“ письменстві цієї доби займала досить поважне місце, що були це переважно самі Українці, які в російському письменстві розвели мову про Україну, її історію і побут, що давні традиції українські були ще дуже живі, та що ті письменники своїми російськими творами в великій мірі причинили ся до удержання, зросту і поширення національної української думки і серед самих Українців. Тому проф. Сиповському ми щиро вдячні за його велику працю а не менше і за дуже цікаві синтетичні розвідки в переднім слові і на початку кожного з п'яти розділів з окрема. які кидають багато нового смітла на всякі явища і течії не тільки російської, але й української літератури. Проф. Сиповський не помиляєть ся, що він в своїй праці подав „досить матеріалу для дальшої розробки не тільки основного завдання (Україна в розповідному письменстві), ба й багатьох інших не тільки

Згадаймо тут ще зокрема поезію Падури, про яку Шевченко в Прогульці сам каже, що вона йому „відома, та ще й як відома“.

Це знання усної традиції і дійсних настроїв на Україні лучилося у Шевченка ще з дуже багатим, аж занадто багатим на його молодий вік *життєвим страшним досвідом*, з пізнанням на власній шкурі нестерпучого стану неволі. При палкій вдачі Шевченка протест і прямо революційні думки у нього річ зовсім зрозуміла.

Крім того жива, глибока *релігійність* поета, вимоги християнської етики лягають в основу його думкам, дають їм вище, *св'яте оправдання*.

А і тодішні визвольні і революційні рухи мали безперечно также свій вплив на сформування таких думок. З Дневника (порів. видання Лепкого IV, 174) довідуємося, що поет — правда, далеко пізніше — від Поляка Мостовського „чув дуже багато подробиць про революцію 1830-го р.“ Але багато міг він чути вже далеко раніше, бо-ж він і сам внаслідок тої революції мусів іти „по етапу“ з Варшави аж в Петербург, так що ця польська революція його самого безпосередно діткнула ся, він бачив і бійку Поляків з Москалями. Міг він также чути і про французьку революцію.

Добра праця Василя *Щурата* „Основи Шевченкових звязків з Поляками“ (в ЗНТШ т. 119—120, 1917) зазнайомлює нас докладно з польською революційною пропагандою. Масові арештування в звязку з прилюдним страченням Конарського в Вильні в лютім 1839 дали розголос пропаганді в Росії, скрізь про це говорило ся, а перед усім в Петербурзі. Так і Шевченко міг багато дечого довідати ся і про революційно-демократичну польську літературу. Він мав між Поляками знайомих і приятелів. Були і російські революційні кружки в Петербурзі і з деkim з Петрашівців був Шевченко также знайомий.

Усе те дуже цікаве і кидає світло на те середовище, в яким формувала ся ідеологія Шевченка. Але все таки *не вважаю доказаним*, що Шевченко „оставав під впливом революційно-демократичних організацій польської еміграції“, що „вплив *Polsk-и Chrystusow-oi* на Шевченкові поезії був не лиш сильний, але й виімковий“, що „найсильніше вплив *Polsk-и Chrystusow-oi* означив ся на Шевченковім Посланії“, та що „Шевченко ще більше мусів улягти *Річос-и*, органу Молодої Польщі“. Не можна гадати, що Шевченко належав до конспіративно-революційних польських кружків та що він вповні з тою літературою познайомив ся. Навіть коли Шевченко і Польска Христусова або Пулноц висловлюють в засаді однакові ідеї, то все таки хто *не поверховно* і без упередження все з собою порівняє, мусить признати *величезну різницю в усім*: там усе те теорія, розумові дедукції — у Шевченка бурхає нестримно живе чуття наболілої душі, живий біль, що накупів на його душі, виливаєть ся безпосередно

з історії письменства, а й з теорії письменства (розвиток жанрів, сюжетів, типів, стилю) і з порівняної історії письменства (вплив західнього письменства, взаємодія українського та російського письменства, вплив усної поезії на письменство, то-що), він не помиляєть ся, що справді дуже цінні з кожного огляду можуть бути ті майбутні розвідки, що можуть ґрунтувати ся на призираному у нього матеріалі. В тім матеріалі находимо теж багато свідочств на те, що наш погляд про живу українську традицію як на джерело Шевченкового державно-політичного українського світогляду зовсім правильний.

в поетичний плач і зойк. Тому більш правильніша думка, висловлена Щуратом в тій же праці, що „Шевченко впливам польської літератури улягав не все, навіть не все тоді, коли подібно, як вона, озвався, бо частіш усього було воно тільки результатом спільного улягання впливови революційно-демократичної пропаганди польської еміграції, було наслідком ставання Шевченка й польських поетів на революційно-демократичній основі, якою передовсім належить пояснювати не лиш поетичні, але взагалі ідейні та особисті звязки Шевченка з Поляками.“

Отже замість добачувати всюди поетичні впливи, треба би звернути більшу увагу на менш-більш однакові впливи самого життя на поетів. Я ніяк не можу собі уявити Шевченка в його творчості так, щоби він — може навіть в поті чола — нишпорив в своїй пам'яті, або може таки і в книжках за всім, де, що, як і по якому висловлена у інших поетів якась гадка і так „творив“ свої поеми, як це нехотячи виходить особливо із праці Ярослава Гординського „Т. Шевченко і Ж. Красінський“ в тім же томі ЗНТШ (порів. його дедукції на стр. 176—215).

В усякому разі у Шевченка сформувався вже загоді *свій* ідеал, він сам був його творцем і його мистецьким виконавцем, а ніяким чином не був він челядником майстрів Круліковського або Красінського . . .

Крім такої праці як Щурата про звязки Шевченка з польською революційно-демократичною пропагандою дуже була-б потрібна ще праця і про те, який відгомін всяких революційних пропаганд і рухів находився в тодішніх Петербурзьких газетах і журналах. Аж годі можна-б було мати безсторонній образ середовища, в якому зростав дух Шевченка.

Але були ще і свої, спеціально *українські* причини, що спонукували Шевченка до того, щоб ясно поставити справу України.

Занадто велика льояльність на Слобожанщині (Артимовського-Гулака, Квітки, Метлинського, Корсуна і др.) викликала певно у Шевченка реакцію і причинила ся до ясного сформулювання національно-політичних українських ідеалів, до ясного вирішення питання про відносини України до Московщини і до Росії.

В усякому разі Шевченко виступає в Кобзарі, Гребінчиній Ластівці і в Гайдамаках з готовою вже розв'язкою цих питань. Він зараз таки з початку малює світлі образи минулого, щоб *показати, як тепершнє повинно-б виглядати і як воно виглядало-б, коли-б була вольна Україна*. До того треба тільки людей таких, як колись бували на Україні, що коли другим серце мліє, вони не лякають ся, і замість носити косу в росу, — ідуть „в гості“ — „нехай ворог гине!“; таких, що замість сидячи у запічку — журити ся, — йдуть „з ворогами бити ся“ . . . Тому серед сучасного собі покоління хоче він такими малюнками збудити перш усього *тугу за волею*.

3. З такими думками, висьпівавши їх в Кобзарі, в Ластівці і в Гайдамаках і промостивши собі тим дорогу до серця земляків, їде він 1843-го р. на Україну, щоб з нащадками оспіваних ним козаків особисто про *волю* України щиро розмовитись і подумати, як тую ідею здійснити, як завернути те, що було колись . . .

На це була-б рада — „на ворога стати, катів катувати!“ Колись Україна так робила, як це показував поет в поемах Іван Підкова, Тарасова ніч, Гайдамаки, Гамалія . . . Колись также бувала скрута, але „обізвав ся Наливайко“, а як „нестало кравчини, обізвавсь козак Павлюга“, а як і той „за нею полинув“, „обізвавсь Тарас Трясило . . . Боже! *Нехай пропадає голова Тараса, дай то тільки, щоб та шляхта кровю упила ся!*“ — і кінець був славний!

Але тепер? Хто обізветь ся, хто стане на ворога, коли „землячки з цинковими гудзиками, чорнилом политі, московською блекотою в німецьких петлицях замучені“ — Росії служать, а Україна — „*бездітна* вдовиця“?!

Хто стане, — коли вони „всі оглухли, похилились в кайдаках“ . . . ? Ба, тепер люд нависний (цебто нани!!) скаженіє, латану свитину з каліки здіймають, з шкурою здіймають, бо нічим обуть панят недорослих, а онде опухла дитина голодная мре, а мати пшеницю на панщині жне . . . , ні дівчини молоді й малої дитини я не бачу щасливої: все плаче, все гине . . .

І в листі до Кухаренка з р. 1844 пише Шевченко: *На Україну я не надію ся* — це тичить ся властиво тільки видання Живописної України, але можна сміло розуміти це і зовсім загально, бо так і чути, що брентить тут біль і загальний. *Там чорт ма людей.* Німці прокляті, більш нічого. Я в марті їду за границю, а в *Малоросію* не поїду: цур їй, бо там опріч плачу нічого не почую. — Таке було вражіння з першої поїздки на Україну — України на Україні поет не найшов, там вже тільки *Малоросія*. Це не випадково і не дармо сказано.

4. Крім поем, в котрих це в поетичній, синтетичній формі показано, що поет на Україні найшов, є ще багато матеріялу до пізнання тодішнього стану України і в оповіданнях Шевченка, які хоч написані пізніше, все таки віддають вражіння з часів його поїздок на Україну. На жаль, ці оповідання мало читають ся і дуже мало або таки зовсім вони не використані для пізнання правдивого стану річий, для пізнання панів українських, для пізнання хоч частини того, що поет справді бачив . . .

Хочу тут тільки кількома словами пригадати, що в цих оповіданнях стоїть цікавого про них.

І так в повісти *Музика* бачимо одного з нащадків славетного прилуцького полковника, Мазепиною сучасника. У нього „необсяжний обшир під житами та під пшеницями“, а „селяни обшарпані“, „на цілому величезному селі не надібав я ні коняки, ні воза“, „оголіле село“. У пана на іменини баль, який „завершено найроскішнішою вечерою, і не покропили її, не запили, а справді залили шампанським усіх назвищ“. „Мене аж вжахнула така пиха“. „Мені здавав ся бенкет якимись нелюдськими веселощами“ — каже Шевченко. Таких балів багато. „Пани бенкетують, а мужики голодують і пропивають останню нитку“. Крім того пані треба й до Петербурга поїхати, „а то між цими хахлами зовсім зачерствієш“. Діти свої, дві дівчині, Наталю і Лізу, дала пані з дому, бо „вона, мати, великосвітська пані, красуня; а красуня соромить ся, коли її запитати про здоровля її дітий“. Потім гадала віддати доньки до Смольного Інституту: „В пол-

тавському, каже, перероблять ся хахлачками“. У панів славно оркестра — з крепаків, між ними і той геніяльний музикант — в одній особі і лакей, з яким склала ся відома з біографій пригода Шевченка, що за оплески йому „волові очи самого господаря примусили Шевченка схаменути ся“. „Пан сплюдрував і проциндрив свій маєток“.

Другий тип це Кленівський пан, падлюка. Оженив ся з старшою багатою дідичкою, що передала йому при тім увесь свій маєток. Він „крім ріжних поліпшень у господарстві, з яких мужики аж крєктали, завів у себе оркестру з крепаків, з актрис гарем на взір турецького султана“. Крім того для доповнення гарему завів у себе благородний пансіон для п'ятерох сиріток-дівчат. Одна з них, Марія Тарасевичівна, зведена ним згинула під назвищем його кріпачки в Петербурзі в шпиталі. З найбільшим цинізмом поставлено хреста, призначеного для неї, на сільському гробовищі, на могилі покоївки, що її сестра пана розсердившись вбила „праскою“: „дивіть ся лишень, мовляв, як ото ми ховаєм наших годованок“!

І в *Варнаку* малює Шевченко „огидливі злидні в краю, що тече медом і молоком“. Пізнаємо тут графиню, що любила тільки бенкети, читала французькі та італійські повісті і більш нічого не робила. Для себе мала ще компаньонку Магдалину, добре виховану доньку одного пана, що проциндрив своє добро. Магдалина zarazом була гувернанткою для синка графині, який добре тямив, що він граф та ще й пребагатий, та що йому не треба жадного знання та чесности. „Своїми грубіянськими вчинками він доводив до сліз Магдалину, жорстоко її ображав“. В поєдинку в Фльоренції вбив він свого рідного батька. Цьому розпустному ласунові пішла нарешті на жертву і Марися, наречена управителя маєтку графині (який з лакея-кріпака, вихований і вивчений Магдалиною, став аж управителем). Наслідки того відомі з поеми *Варнак*. Графиня не хотіла дати жадної заповоги злиденній матері свого внука. „На нашій бідній країні такі речі занадто звичайні“.

В *Близнятах* згадуєть ся про дідича п'яницю непросипущого та про його велике село таке убоге, що жаль живий і дивитись; далі про Білоцерківську паню, страшенно багатющу, що не дала людям ратувати від вогню своєї комори з усяким хатнім добром: „розкрадуть, каже, нехай краще згорить“! — Ми бачимо далі на сумній долі Зосима Сокири, куди веде наука в військовій школі. „Людина військова не купить жадної розумної книжки“. — Спеціально-ж з огляду на Послання зазначім тут таку в *Близнятах* висловлену думку: „Що з нами буде, як ми ізза якогось там срібляника почнемо глумити ся над сьвятими звичаями старини. Вийде з нас якийнебудь Француз або, крий Боже, куций Німець, а вже про тип або, так мовити, про *фізіономію національну* — тоді й спомину не буде. А на мою думку, коли у нації нема риси власної, що самій тільки їй належить і її характеризує, то вона скидаєть ся тоді на кисіль, та ще на кисіль найнесмачніший“.

З другого боку *Близнята* вказують на козацькі хугори як на живе джерело пізнання того щироукраїнського життя і побуту, сьвітогляду і української традиції, як вони тут в цілій повноті як сьвятощі національні зберігали ся. Тут повно відомостей і про літопис Ко-

ниського і про Сковороду і про Бортнянського і про Котляревського і про славетного пасішника Прокоповича і про Український Вістник з „геніяльними пародіями Горацієвих од“ Гулака-Артимовського і про все, геть про все своє рідне. Ця повість немов якась історично-культурна енциклопедія українська, яка показує нам незвичайно живе і велике знання Шевченка всього того, що таке рідне, а чого відцурали ся пани українські.

Не менш цікава з того боку *Прогулька*. Тут і про Лисянку і про батьківщину Хмеля і Скоропадського і про Падуру і про Скальковського, про дім о. Сави. Найбільше підкреслити треба захоплення поета для історичних дум, для мальовничих руїн стародавніх замків на Волині і Поділлі, для могил на вольнолюбивій Україні.

З другого боку про пана сказано, що книги бояв ся як чуми, а про паню, що книжки вона просто ненавиділа, за те озолотила-б того, хто вигадав карти. Загальна пристрасть до карт впливає „з болота неробства і тванюки моральної порожнечі“. „В білий день грабують, блазнують“ — „ненажирливі, ненаситимі брати“. Пані — „бездушні матері“. Свій обов'язок, свою сьвяту повинність передають наймищці гувернантці або сільській темній бабі. „Ні одної риси, нічого, за що можна було-б ухопити ся і дійти хоч до самої ординарної самобутности“. „Усе в його величезне, починаючи від бича, острогів і до голубятні“. „Кричить, розпинаєть ся за нові ідеї, за цивілізацію, за людство, а сам мужичков под пресс кладет вместе с свекловицей“. Балачка у панів — про коний, про собак і нарешті про сусідів та сусідок. Такі розмови стають далі жвавішими, недоладнішими і кінчать ся на тому, що господар велить подати стіл і карти. В карти програють і конї і коляску і візника . . . Є у панів і „вертеп розпустити“. „Та велика академія, що виховує в Росії таких бездушних автоматів — ніде більш, як у кавалерії . . .“.

Дуже характеристичне для ідеології Шевченка, яка найшла вираз в Посланію, це те, що того так описаного ротмістра Курнатовського оточення зовсім змінило, відколи оженив ся з випущеною на волю крепачкою. „Ротмістра Курнатовського ви зовсім не признаєте — суцций баранчик, *прегарний чоловічина*, покинув ґрати в карти, та пити, й вашого бувшого слугу Трохима вчить на свій кошт у білоцерківській гімназії“! . . .

В *Наймищці* те-ж повно згадок про українську старосьвітщину, великий чумацький шлях Ромодан, чумацтво, орельські вали і знов могили, маяки, давні старосьвітські звичаї в школі.

Тут молодому корнетови горілка а може й виховання не дали бути чесним чоловіком.

З *Артиста* довідуєм ся, що Брюлов дідичів панів називав фєвдалами-собачниками, яких він бояв ся. У українського вельможі не подобаєть ся йому *протекційний тон*, а з другого боку низька влєсливість його простацьких гостей.

В *Княгині* маємо страшний малюнок нелюдськості, некультурности, безсоромности та дикости князя-зввіра, не людини. І це оповідання „повітало мене на моїй любій, рідній країні . . .“ — каже Шевченко.

Малюнок нелюдської панської матері дає нам оповідання *Безщасний*

Повість *Капитанша* повна історичних споминів про Глухів, Скоропадського, Малоросійську Колегію і т. и. Тут і про Основяненка. На тлі військового, офіцерського життя виринає негативний звірський тип Давидова, позитивний тип Віктора Олександровича, чоловіка-християнина, та його батька, і „найвеличніша, найблагородніша душа Омелька Тумана“. В особі Віктора Олександровича подає нам поет немов розв'язку найтяжчого питання доброго співжиття панів з кріпаками, як його собі уявляв поет так, щоб „не було ні кріпака ні пана“, щоб „до своїх підданих пан був наче той батько в семі“. Віктор Олександрович це у Шевченка самотній позитивний тип пана-українця. Що між козаками бувають такі люди як сотник Сокира (Близнята), Яким Гирло (Наймичка), то це річ звичайна. Крім того ще тільки *Німці* Антон Карлович (Музика) і Прехтель (Прогулька), їх жінки, а далі Карло Йосипович Гірт (Близнята) — люди високо культурні, що зжили ся з українськими людьми на своїх хуторах як з рідними братами, тішать ся найбільшою симпатією Шевченка. „Окрім щироблагородного Антона Карловича не знайдеть ся ні одного між панами, щоб посадовив попліч себе кріпака (хочби той кріпак був найбільший геній на світі) до столу. Чудова, благородна рівність. От як би треба жити поміж собою“. Цю великою культурністю оправдану симпатію Шевченка до Німців — не забуваймо, що він своєму щирому приятелеви Штернбергові присвятив поему Іван Підкова! — треба мати добре на умі при інтерпретації Послання.

Зрештою характеристична для панів в їх зносинах з людьми така дика засада: „До нікчемного, ледачого урядника ми на вулиці шапкуємо приязно, найприятніше витаємо у себе в хаті . . . , садовимо на першому місці на покуті, за столом, і не боїмось, що оця отруйлива тварюка своїм диханням заразить дітей наших; а зустрінеть ся з нами на вулиці людина проста, нечиновна, що може нам таки-ж своєю прямоістю та безкористністю робила послуги, то ми на його й очий не зведемо, а коли й зведемо, то так прихильно, що краще й не зводили-б були. Оце бач зветь ся у нас пристійність. Погань тай годі. Ми гірш брамінів“. Характеристичні для панів були також їх дуже грубіянські думки про малярство й взагалі про мистецтво. „Чи то-ж дворянське діло фарбами мазатись? До Академії? У гурт з мужиками?“ — Ще сумніший погляд народу на „руського“ письменного чоловіка. „Мужики не дурно кажуть: Не буде добра й правди на землі, поки письменним очі не повилазять . . . Нічого більш неморального, нічого гидшого за сільського писаря я не знаю: він перший здирник із злидаря-мужика, ледащо, паниця, зміст усякої пакости й перший спокусник простосердих мужиків“.

І в *Дневнику* находимо багато заміток на цю тему.

Взагалі-ж і повісти і *Дневник* — це невичерпане джерело для пізнання середовища, в якому обертав ся Шевченко на Україні, для пізнання внуків тих, що колись для України добували і славу і волю, для пізнання їх світогляду і світогляду та історично-культурної і етичної ідеології поета, для правильного зрозуміння його поем.

5. Хоч не гадав Шевченко більше їхати на Україну, то все таки в літі 1844 бачимо його знову тут і знов поміж українськими пана-

ми, а в осені в Суботові, де змальовує руїни Богданового будинку і церкву, а також і в Густинському монастирі.

І знов його огорнули з тих самих причин що і тогид тяжкі скорботи, так що він, як довідуємо ся із листу кн. Варвари Репніної, „згорнув крила і упав на землю усею своєю вагою“. Княжну Варвару смутило те, що поет занадто приставав собі з „мочимордами“ і що вона „нераз, а часто, бачила його таким, яким не бажала-б бачити ніколи . . .“. Вона отже його щиро, приязно піддержувала. Але кн. Варвара правдивої причини цього і того не розуміла. Ми її тепер краще бачимо із самих творів поета. Між мочимордами були ще найідейніші люди, за якими Шевченко так дуже на Україні пошукував. А на душі був він тяжко прибитий, серце його плакало, ридало, кричало мов дитя голодне, що люд нависний скаженіє . . . Всі його надії захитали ся (Пустка), важкі думи давили, роздирали його серце внаслідок *повної байдужности громадянства* (Гоголю) . . . Аж в Петербурзі оживає душею серед щирого товариства молодіжи, яка заходить ся коло влаштування театральних аматорських вистав українських, так що йому зараз таки вже й здаєть ся, як бачимо з листу до Кухаренка, що *козацтво ожило!* Мусимо це уважати відгомном настроїв петербурзького кружка українського, в яким *ожили традиції гетьманської вільної України*. Нехай же тямлять усі, що балакають про критично-негативне відношення Шевченка до „славного“ минулого України, що так писав Шевченко в р. 1844-ім!!

І в 1845-му році вже як „свободний художник“ їде Шевченко знов на Україну — по короткім побуті в Києві — особливо на Полтавщину, щоб там оглянути могили, давні руїни і взагалі останки життя і подій історичних, в Гусинському монастирі, у Галагана (Музика!), в Переяславі, в Андрушах (у Козачковського), у Вюниці . . .

Всякі спостереження, живі вражіння, розмови з людьми, власні праці і заняття поета-маляря мусять нам завжди живо стояти перед очима, коли хочемо добре і докладно порозуміти Шевченкові поеми, написані в р. 1844—1845, а особливо його Посланіє, провідну думку і поодинокі місця якого досі на жаль якраз ізза неуваги до того досить невірно пояснюють.

Про Посланіє назбирала ся у нас досить багата література: Спеціальна студія Огоновського ще з р. 1873 в Правді, Кокорудза 1885 в Зорі, а крім того у Драгоманова (Шевченко, українофіли і соціалізм), Сірка, Колесси в принагідні замітки. В тій літературі скристалізував ся якраз на підставі деяких думок Посланія менше-більше такий погляд, що Шевченко стратив віру в козацькі ідеали, що ціла історія українська уявляєть ся йому простою різнею та вбиванням, що він додумав ся до иньших думок про історичне минуле України, що осудив народні традиції, що він аж тоді (1845) став виявляти правдивий патріотизм, бо позбув ся старокозацької його закраски, що він не одушевляв ся вже більше старою бувальщиною, не одобрив і не обожав козаччини, що кровавими епізодами з боротьби українського козацтва та гайдамацтва з польським панством любуєть ся як поетичним матеріалом і бачить в них одну велику помилку, що він

тих панів ясневельможних гетьманів, котрих колись з такою любовою осьпівував, як вони на вороних конях блискали булавою, котрих колись величав героями, тепер назвав рабами, підніжками, грязю Москви та варшавським сьміттям, що козацька давнина зблідла в очах поета, що ідеал козащини почав у нього меркнути, що ціла поема Посланіє примір розтріпаности, що основна думка її — щоб усі Українці, пани і чорнороби, просьвічені і темні обняли ся разом і підносили добробит спільний і правдиву просьвіту, щоб *менші брати вчили ся* і твердими руками а вольними устами поцілували своїх вольних дітей, що Шевченко, ставши речником Кирило-Методіївського брацтва, розвинув в тій поемі його програму і т. д. і т. д. Непорозуміння показуєть ся ще більшим, коли взяти ще і пояснення поодиноких місць поеми, які були тоді в ході.

Проти таких поглядів виступив я не тільки в університетським семинарі, але і публично з нагоди Шевченкового сьвята в Чернівцях, а потім в столітні роковини уродин поета в друкованих викладах „Ідеї Шевченкової творчости“ і „Діди, батьки і внуки у Шевченка“, далі в наукових викладах на тему Три літа на курсі Черновецького людowego університету, а за війни в усіх чотирох таборах полонених Українців.

Потім появили ся ще замітки або інтерпретації Шевченкового Послання Ярослава Гординського (Шевченко і Красінський, ЗНТШ т. 119—120), що вчить таке: „Зворот почав ся у нашого поета, як сам він каже (в думці Три літа), три літа раньше, десь в 1843 р. В тім часі наступила в сьвітогляді Шевченка зміна, в якій він сам себе ясно осьвідомив, добачаючи в ній критицизм у відношенню до всего того, що раньше ворушило його серце“ (стр. 170, 171; — такий висновок з названої думки поверховний. Головна річ в думці: „Не люди, а змії!“ Узагальнювати це до *критицизму у відношенню до всего того, що раньше ворушило його серце*“, не можна, бо вийде з того велике непорозуміння). Гординський думає крім того (стр. 191), що поеми Посланіє (Великий Льох і Сон) „стоять у *безсумнівному* звязку з драмою Красінського“ (Nieboska komedya).

Василь Щурат переконаний, що „найсьильніше вплив Polsk-и Chrystusow-ої зазначив ся на Шевченковім Посланії“ (стр. 333).

Далі йдуть ще замітки Лепкого, Єфремова, Сімовича, Цісика, Айзенштока.

З усього бачу, що мій згаданий виступ назагал не може досі похвалити ся великим успіхом. Лепкий все ще думає, що з Послання (і Гуса) найкраще видно, „що провідні думки брацтва промовляли йому (Шевченкови) до серця“. Взагалі він поему Посланіє не високо цїнить: „Меньше сили, меньше у ньому краси“. — Єфремов зачисляє Послапіє до „добірних з громадського боку“ творів поета і приводить його также в звязок з „розмовами щиро-дружніми, на які потай миру сходились у Києві братчики“ . . .

За те Сімович виразно і зовсім справедливо заявляє, що тут „й сліду нема програми Кирило-Методіївського товариства“, поему уважає „наскрізь політичною“, а головну думку добачає в моттови, яке він розуміє так: „як що ви, українські пани, кажете, що любите Україну, а ненавидите українського мужика-кріпака, то це брехня“.

Цісік (Політичні поеми) передає як мій ученик головно мої думки. Назагал це найліпша праця на цю тему і я тішу ся нею. Вона нічого не втратила-б на своїй вартості, коли-б Цісік, згадуючи про „обовязок інтерпретаторів, яких, на жаль, у нас мало“, і про те, що „перший, що дав нам систематично й гарно поясненого Кобзаря, се др. В. Сімович“, не забув був згадати і того, у кого вчив ся інтерпретувати поезію Шевченка, згадати в інтересі наукової методи бодай те, що було вже надруковане. Цю хибу можна хиба пояснити так, що у нас чужих праць не читають. От і про Гординського і Щурата у нього згадки нема.

Це бачимо і у Айзенштока, що все ще в звязку з цею поемою балакає про »критично-негативне відношення поета до „славного“ минулого України, надто до гетьманщини, що заступило уже в цей час у його колишнє безкритично-романтичне захоплення тією старовиною. Ще одна характерна риса Посланія (Шевченкового тодішнього світогляду) — це також критичне відношення до Заходу („німців“), що пояснюєть ся його тодішнім слов'янолюбивим настроєм«. — Яке страшне тут непорозуміння. Не менше воно і в такім погляді Айзенштока, що поема „наскрізь перейнята гнівним протестом проти панської байдужности до життя українського працюючого люду. Він „мужицький“ поет, не міг не обурюватись, коли бачив, як усі оті Маркевичі, Лукашевичі, Капністи та иньші нащадки колишньої козацької старшини, що за „вірнопопданство“ російським царям поробили ся дворянами, дістали чини, землю й селянські кріпацькі душі — без сорому продовжують ганебне діло дідів своїх, цебго лижуть халяви посіпакам. Вони тиняли ся скрізь по закордонах і, нахватавшись там гуманних слів про „волю й братерство“, при кожній нагоді любили вихваляти ся ними, в дійсности-ж дивили ся на кріпаків як на бидло і чинили їм різні утиски, як і всі иньші кріпосники“.

По тім усім ніхто не здивуєть ся, що я ще раз забираю слово в цій справі і ще раз розбирати му Посланіє, щоб розкрити усю ширу правду.

II.

6. Посланіє написане під кінець 1845-го р. (14-го грудня). Своєю провідною думкою не стоїть воно одиноко, а немов завершує цілий цикл поем, написаних в 1844—1845 р. Бо хто докладно усе розбере, той переконаєть ся, що *всі ті поеми*, не виймаючи ані Івана Гуса, ані Кавказу, ані Невольника, ані навіть псальмів Давидових і Наймички, *становлять немов одну цілість, один цикл*, що в них *одна і та-ж тема* тільки *оброблюєть ся поетом з усіх боків*, так що і зрозуміння і пояснення кожної поеми з окрема треба шукати в цілості, у всіх иньших поемах.

Я згадав і Наймичку. Мене тут завсїди боліло, що Марко не пізнає матері, аж вона, умираючи, мусить це йому сказати: Я, я твоя мати! Це не без значіння. Так наймичка мати Україна мусить своїм дітям аж казати, що вона їм правдива мати . . .

Подаймо текст поеми.

І МЕРТВИМ І ЖИВИМ І НЕНАРОЖДЕНИМ
ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ,
В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНОЄ ПОСЛАНІЄ.

Ще хто речеть, яко люблю Бога,
а крата свого ненавидить, ложь єсть.
(Соборн. посланіє апостола Іоанна, гл. IV,
ст. 20).

І смеркає і світає, день божий минає,
І знову люд потомлений і все спочиває.
Тільки я мов окаянный і день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних, і ніхто не бачить,
І не бачить і не знає. Оглухли, не чують,
Кайданами міняють ся, правдою торгують
І Господа зневажають. Людий запрягають
В тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають . . .
А що вродить? Побачите, які будуть жнива!

Схаменіть ся, недолюдки, діти юродиві!
Подивіть ся на рай тихий, на свою країну,
Полюбіте щирим серцем велику руїну!
Розкуйте ся, братайте ся! У чужому краю
Не шукайте, не питайте того, що немає
І на небі, а не тільки на чужому полі . . .
В своїй хаті — своя й правда і сила і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра!
А ви прете ся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра сьвятого волі, волі,
Братерства братнього! . . . Найшли!
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Тай більш нічого! . . . Кричите,
Що бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонялись,
А хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів, незрячих гречкосіїв, —
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії,
Прете ся знову. Якби взяли
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді-б зостав ся сиротою
З сьвятими іорами Дніпро!

Ох, якби то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали-б діти, мати-б не ридала,
Не чули-б у бога вашої хули.
І сонце-б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди-б не знали, що ви за орли,
І не покпвали-б на вас головою . . .

Схаменіть ся! Будьте люди, бо лихо вам буде!
Розкують ся незабаром заковані люди,
Настане суд, заговорять і Дніпро і гори!
І потече сто ріками кров у синє море

Дітий ваших . . . І не буде кому помагати!
Одцураєть ся брат брата і дитини мати,
І дим хмарою заступить сонце перед вами,
І на віки прокленетесь своїми синами.
Умийте ся! Образ божий багном не скверніте!
Не дуріте дітий ваших, що вони на світі
На те тільки, щоб панувать! Бо невчене око
Загляне їм в саму душу глибоко — глибоко . . .
Дознають ся небожата, чия на вас шкура,
Тай засудять . . . І премудрих немудрі одурять!

Якби ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя.

А то залізете на небо:

„І ми — не ми, і я — не я,
І все те бачив і все знаю,
Немає ні пекла, ані раю,
Немає й бога, тільки я,
Та куций німець узловатий,
А більш нікого . . .“

— „Добре, брате!

Що-ж ти такеє?“

— „Я не знаю —

Нехай скаже німець. „

Отак то ви навчаєтесь у чужому краю!
Німець скаже: „Ви Моголи“. Моголи, Моголи! —
Золотою Тамерлана онучата голі!
Німець скаже: „Ви Словяни.“ — Словяни, Словяни! —
Славних прадідів великих правнуки погані!
І Колляра читаєте з усієї сили,
І Шафарика, і Ганку, і в славянофіли
Так і претесь: і всі мови словянського люду
Всі знаєте, а своєї дасть-біг . . . „Колись будем
І по своїому глаголать, як німець покаже,
А до того й історію нашу нам розкаже.
Отоді ми заходимось!“ — Добре заходились
По німецькому показу, і заговорили
Так, що й німець не второпа, учитель великий,
А не то, щоб прості люди. А гвалту! А крику!
„І гармонія, і сила, музика тай годі!
А історія? — Поема вольного народу!
Що ті Римляни убогі? Чорт-зна що не Брути?!
У нас Брути і Коклеси славні, незабуті!
У нас воля виростала, Дніпром умивалась,
У голови гори слала, степом укривалась!“ —
Кровю вона умивалась, а спала на купах,
На козацьких вольних трупах, окрадених трупах! . . .
Подивіть ся лишень добре, прочитайте знову
Тую главу, та читайте од слова до слова,
Не минайте ані титли, ніже тії коми,
Все розберіть, тай спитайте тоді себе: Що ми?
Чиї сини? Яких батьків? Ким, за-що закуті?
Тай побачите, що ось-що ваші славні Брути:

Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сьміття ваші пани
Ясновельможні гетьмани!
Чого ж ви чваните ся, ви
Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, ніж батьки ходили?
Не чваньтесь! З вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили!

Може чванитесь, що брацтво віру заступило?
Що Синопом, Трапезонтом галушки варило?
Правда, правда: наїдались, а вам тепер вадить,
І на Січі мудрий німець картопельку садить;
А ви її купуєте, їсте на здоровля,
Та славите Запорожжя! А чією кровю
Ота земля напоена, що картоплю родить —
Вам байдуже, аби добра була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу колись завалили! —
Правда ваша! Польща впала, тай вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І нам, синам, передали
Свої кайдани — свою славу!

Доборолась Україна до самого краю! —
Гірше Ляха свої діти її розпинають,
Замість пива праведную кров із ребер точать!
Просьвітити, кажуть, хочуть, материні очі
Современними огнями, повести за віком,
За німцями недоріку, сліпую каліку!
Добре! Ведіть, показуйте! Нехай стара мати
Навчаєть ся, як дітий тих нових доглядати!
Покажуйте! За науку — не турбуйгесь — буде
Материна добра плата! Розпадеть ся луда
На очах ваших неситих, побачите славу,
Живу славу дідів своїх і батьків лукавих! . . .
Учіте ся, брати мої, думайте, читайте,
І чужому научайтесь, — свого не цурайтесь!
Бо хто матір забуває, того бог карає,
Того діти цурають ся, в хату не пускають,
Чужі люди проганяють і немає злomu
На всій землі безконечній веселого дому.

Я ридаю, як згадаю діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла! Якби їх забути,
Я оддав би веселого віку половину:
Отак то наша слава, слава України! . . .
Отак і ви прочитайте, щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились високі могили
Перед вашими очима, щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли, за-що розпинали? . . .

Обніміте-ж, брати мої, найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеть ся, заплакана мати!
Благословить дітий своїх твердими руками
І діточок поцілує вольними устами!
І забудеть ся срамотня давня година,
І оживе добра слава, слава України,
І світ ясний, невечерній тихо засяє . . .
Обніміть ся-ж, брати мої, молю вас, благаю.

1845. 14./XII. Вюнища.

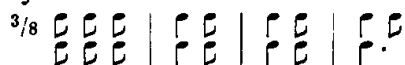
Тут ще кілька слів про поетичну форму. Нормальний коломий-ковий ритм переходить в колядковий, очевидячки, для виразу іронії. Коли-ж іронія змагаєть ся в гнів, то колядковий ритм переходить в спеціальну форму коломийкового ритму, характеристичну тим, що в другім такті замість чотирох вісімок (складів) маємо дві чвертки (два склади), а в четвертім такті замість двох чверток (складів) буває одна

половина (один склад). Схематично представляється цей ритм так:

Так треба читати: Ох, якби то | сталося, | щоб ви не вер | тались,
Щоб там і зди | хали, | де ви поро | сли!

Для колядкового ритму схема така:

Такий ритм ліг в основу віршів „Нема на сьвітї України“ аж до „З сьвятими горами Дніпро“, далі „Якби ви вчилися так, як треба“ аж до „Нехай скаже німець“, „Раби, подножки, грязь Москви“ аж до „А з їх бувало й лій топили“, нарешті „Так от як кров свою лили“ аж до „Свої кайдани — свою славу“.

Звичайно ці вірші вважають чотиростоповим ямбом. Тому противлять такі вірші, як „Нехай скаже німець“ і „Варшавське сьміття ваші пани“, коли тимчасом колядковий ритм дозволяє нам розкласти перший вірш на чотири такти так: нехай | скаже | ні | мець, а другий вірш так: Варшавське | сьміття | ваші па | ни. Крім того колядковий ритм дозволяє нам і інші вірші читати правильніше (І ми не | ми, | і я не | я — то й | мудрость би | була сво | я).

7. У вступі Послання висказана така думка: Днина за дниною (знову!) минає, люди працюють аж до втоми, але знаходять по праці супочинок. Тільки поет не лиш день, але і ніч плаче-сьпіває, а мов окаянный мучить ся. Бо хоч плаче-сьпіває він на розпутьях велелюдних, де певно повинні-б усі це бачити і знати, то таки ніхто не бачить і не знає. А від того, що плач його, змістом якого є, як сказано зараз, — щоб люди кайданами не міняли ся, правдою не торгували, Господа не зневажали, людей не запрягали в тяжкі ярма, лиха не орали і лихом не засівали — зовсім даремний, поет спокою, спочинку не має а мов окаянный мучить ся.

Розпутьями велелюдними уважає поет безперечно друковані видання своїх творів, усім приступні, але также може і читання недрукованих ще поем — на зборах людей з різних сторін (розпутья!). З того можна-б думати, що Шевченко написані поеми прочитував, виголошував в гурті людей, як про це маємо відомости, правда, з пізнішого часу в Дневнику.

Гординський (стр. 207, 208) в цім вступі, в цім зовсім природнім, прямо з реального життя Шевченка взятім образі, чув відгомін з Красінського, вказуючи чисто поверховно на подібність або однаковість слів, як на *bitych drogach świata* — на розпутьях велелюдних, *ucisk, niewola* — кайданами міняють ся, *umarli tylko śpią na cmentarzu* — оглухли, не чують і т. п., хоч підклад річи в обох разях зовсім иньший. У Красінського характеристика дипломатії: *Za murami przybytku wszechprzutomnego Boga już niema — umarli tylko śpią na cmentarzu — a dalej na bitych drogach świata stoją żywi — wojskowi, ministrowie, kupcy, pod nimi zaś — ucisk i niewola albo bunt i wzierzęcy szal.* У Шевченка: І знову люд потомлений, і все спочиває... Ба, „І смеркає, і світає, день божий минає“... це у Гординського той сам образ часу перед розпукою, як у Красінського:

Lecz dni płynęły, upłynęły lata:
Darmo brzask walczył z ślepa nocy siłą,
Nie weszło słońce nad Świętych mogiłą
I coraz podlej na tej ziemi było!

Таке механічне порівнювання нічогісінько не пояснює, і висновків, з того, що у Шевченка і Красінського подібують ся однакові слова, на якийсь тісніший зв'язок між ними і залежність Шевченка від Красінського з ідейного боку робити не можна.

8. Чому-ж того ніхто не бачить і не знає, не бачить його *сльоз* не знає його *горя*? — Чи може не читають, не чують? — Ні, чують його плач, але на них він не робить вражіння, бо це-ж навкруги нього не люди, а або *недолюдки* (в поемі Три літа — *змії!*), у яких сумління так притупило ся, такий брак всяких етичних почувань, що вони на *плач* людський глухі (оглухли, не чують!), або що це діти юродиві, дурноваті, дурники навісні, яким *все байдуже* (в поемі Гоголю — оглухли, байдуже . . .) і вони далі все таки „кайданами міняють ся, правдою торгують і Господа зневажають, людей запрягають в тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають . . .“

Кайданами міняють ся, або, як це сказано в Подражанні XI-го псалму, „один на другого кують кайдани“, значить — самі носять кайдани і на других накладають, як це може найбільш наглядно показано в поемі Сон, де також є: „А ви в ярмі падаєте“, в такому малюнку: „Цар підходить до найстаршого . . . та в пику його як затопить! Облизав ся неборака та меньшого в пузо аж загуло . . . А той собі ще меньшого туза межі плечі, той меньшого, а меньший малого, а той дрібних . . .“. Отак люди кайданами міняють ся!

Словами „*правдою торгують і Господа зневажають*“, або, як сказано в Невольнику: „Скрізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають! . . .“ констатуєть ся загальний глибокий занепад моральний, панування брехні, облуди, несправедливості, зневаги всякої етики.

Словами „*людей запрягають в тяжкі ярма*“ малює нам поет страшне положення кріпаків, їх нестерпучі *тяжкі муки*.

Само собою насуваєть ся у поета питання: що з того вийде? А це питання тим більше непокоїть поета, бо він добре знає, він глибоко переконаний, що *лихий* буде тому кінець, бо такий несправедливий суспільний лад, така етична гниль, така основа суспільного ладу, як тяжкі ярма кріпацтва, не можуть довго вдержати ся. Із засіяного лиха мусить вродити ся лихо і жнива будуть страшні . . .

Увесь цей вступ як і настрої цілої поеми як найліпше пояснює нам думка Гоголю, написана очевидячки під вражінням другої подорожі на Україну рік перед Посланиєм 1844, 30/12 в Петербурзі:

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може й бог не бачить.

Кому-ж її покажу я, і хто тую мову
Привітає, *угадає велике слово?*
Всі оглухли, похилились в кайданах, байдуже . . .
Ти сьмієш ся, а я плачу, великий мій друже!

А що вродить з того плачу? — Нічого, мій брате!
Не заревуть в Україні вольнії гармати,
Не заріже батько сина, своєї литини
За честь, славу, за братерство, за волю країни,
Не заріже! — Викохає тай продасть в різниці
Москалені! . . . Себ-то, бачиш, лепта удовиці
Престолові, „отечеству“ та німоті плата . . .
Нехай, брате! А ми будем сьміятись та плакать.

Ця думка показує, як довго, як *інтензивно* займали поета все одні думки, що зводили ся *до волі, до визволення України* (вольнії гармати — за честь, славу, за братерство, за волю країни!).

Тепер розуміємо також, що значать слова Шевченка в листі до Кухареика, що він всюди плакав, що чорт-ма людей (самі недолюдки!), німці прокляті, більш нічого, всі *чужі* для України.

9. На оцім тлі розмальовує поет дальші свої думки. Перш усього з жахом перед страшними наслідками того отупіння сумління у земляків, того браку всяких етичних почувань кличе він до тих недолюдків: „Схаменіть ся!“ — вказуючи їм на Україну, на той з одного боку тихий рай, яким поет Україну нераз малює (Андруші! Сон), і на ту з другого боку *велику руїну*, образи котрої скрізь порозкидувані в поемах Шевченка (Розрита могила, Чигрин, Великий Льох, Суботів, Невольник); ними рад би поет збудити *жаль*. Як бачимо, перш усього виринає на тім тлі *Україна як цілість* — природна її краса і великий її занепад, велика руїна. Цей образ України повинен збудити не тільки жаль, але й любов до неї. Тому поет зараз таки жадає, щоби земляки щирим серцем полюбили цей тихий рай, цю велику руїну. Любов же та до України нехай виявить ся не фразами, не словами, а такими вчинками земляків: а) „*Розкуйте ся!*“ — скиньте з себе кайдани! Безперечно поет міг мати перед очима і політичні кайдани, але це як остаточну ціль. Перед усім треба однак думати на духові кайдани („І вільних *розум окував* кайданами лихої ночі“ — Гус), далі на ті кайдани, якими міняють ся між собою і з людьми, які один на другого кують. Що таке розуміння правильне, бачимо із дальшого „*Братайте ся!*“, яким вчинком виявили-б земляки вищий ступень любови до України, братаючи ся з тими, яких досі запрягали в тяжкі ярма. Найвищий ступень любови до України виявили-б земляки аж таким чином, коли-б шукали *всього*, а власне правди, сили, волі і братерства для себе в своїй хаті, в своїй країні, в рідному, а не „у чужому краю“, не поза межами України. Тут поет вже виразно виводить перед очі земляків противенство між „своєю країною“ а „чужим краєм“, між Україною а Московщиною і Росією, щоб з тим більшим притиском землякам сказати, що на чужині, „у чужому краю“, від Московщини чи Росії для них не може бути ні правди, ні сили, ні волі, ні братерства братнього, а тим більше не може бути там того, чого немає і на небі, а не тільки на чужому полі . . . , чого немає ніде. Чого-ж то і на небі і ніде немає? — України!! Це ясно зараз з дуже рішучого тону: „Нема на сьвіті України, немає другого Дніпра!“ — І справді, на цьому сьвіті другої України, другого Дніпра нема. Так само і це відвічна правда, що тільки з своєю країною, з своєю хатою сполучена нерозлучно і сила і воля і правда земляків. Тому найпершим завданням земляків ува-

жає поет *дбалість про свою хату, про Україну*, про те, щоб в тій своїй хаті була і своя — не чужа! — правда і сила і воля, т. зн. *дбалість про державно-політичну незалежність України від чужини*. Тому уважає поет злочином земляків проти України, коли вони пруться на чужину — шукати там України, шукати там того добра, добра сьвятого волі, волі, братерства братнього. Там того не можуть найти. Із чужого поля в Україну вони нічого не можуть принести, хіба тільки великих слів велику силу, тай більш нічого. Там, на чужині, суєслови, лицеміри, що люблять на братові шкуру, а не душу (Кавказ), там „кричать, чом ми по московськи не пишемо“, там „натовкмачять якихсь індивідуалізмів то-що, так що аж язик отерпне, поки вимовиш; кричать о братстві і гризуться мов скажені собаки, кричать о єдиной славянськой літературі, а не хочуть і заглянуть, що робить ся у Словян! . . .“ Таке вияснення фрази „великих слів велика сила“ дає сам Шевченко в Передмові до другого видання Кобзаря. Крім того до таких же великих, а порожніх слів належить і крик земляків, принесений з чужого поля, що бог создав їх не на те, щоб вони неправді поклонялись — належить доти, доки вони хилити муть ся, як і хилились (перед неправдою), доки у чужім ярмі падати муть та для уроненого братерства з чужими — не знати муть братерства з своїми справжніми братами, з незрячими гречкосіями, — доки з них, замість з ними братати ся, по братерськи жити, шкуру дерти муть. Від тих великих слів, принесених на Україну з чужого поля, ані Україні, ані землякам самим ніякого добра, ніякої користи не буде, а вийде тільки ще більша шкода. Бо нібито в погоні за сьвятим добром, „щоб сонця правди дозрівать“, земляки, обдерши шкуру з братів, знов таки не дбають про Україну, а пруть ся знову на чужину, так що Дніпро з сьвятими — сьвятими для поета — горами, так що отже Україна лишила-б ся круглою сиротою (обідрана понад Дніпром плаче — До Основяненка!), „якби взять і всю мізерію з собою, дідами крадене добро“, якби і того небагато (мізерію), що колись діди немов крадьки понадбали, земляки могли также взять з собою.

Сонця правди дозрівать — це не значить, як Грінченко гадає, „видеть, узреть“. *Дозрівати* у нас є нормально дієслово неперехідне = достигати, але тут дозрівать очевидячки з їдкою іронією в зросийщеній формі (як „узреть“) ужите в значінню дорешти побачити як наворотове до дозріти (замість укр. дозирати). В Словнику Грінченка мусіло-б отже стояти „высматривать, глядеть, ожидая кого“. Цісикове розуміння „пощирювати й поглиблювати те, що вже набули“ нічим не оправдане. Предметом до дозрівать є сонця, а не правди. Усе нагадує фразу з Кавказу: „сонце правди показать сліпим, бачиш, дітям“. Московщина, як бачимо, мала у себе те сонце правди для сліпих дітей, тільки там могли вони його побачити дорешти, „дозрівать“.

Гординський (стр. 189) в цих словах Шевченка добачає подібність до слів Красінського: „A ty czemu przepędzilesz wiek mlody na kartach i podgózach daleko od Ojczyzny?“ Від таких порівнувань нічогісінько не скористає пізнання Шевченкової творчости.

З огляду на те, що тут мова про Україну як *цілість*, про її правду і силу і волю, — дідами крадене добро можна розуміти тільки

як історичні національно-культурні (коли вже не політичні) надбання дідів, діячів часів Хмельниччини (Крав Богдан крам — Великий Льох) для України як цілості. Уважаю прямо виключеним, щоб розуміти ці слова як землю, яку діди земляків від народу накрали — так розуміє це Сірко, а за ним і Щурат, бо в такому разі не годило-б ся з цим слово мізерія. В руках панів була не мізерія, а дуже багато землі.

Треба ще виразно зазначити, що „німецькі землі“ рішучо не значить нічого иньшого як саме тільки *чужій*. Сам поет немов таки зараз переклав це слово, кажучи „в німецькі землі, у чужії“. Так слова „німецький, німець“ звичайно у Шевченка уживають ся в значінню чужий, чужинець. Тут же спеціально значить слово „німецькі“ тільки що *московські*,¹⁾ бо тільки до Московщини (до Москви та Петербурга) перли ся земляки сонця правди дозрівать, відти побирали вони всі науки, всю свою культуру, там шукали доброго добра . . . , шукали свого щастя (порів. Гоголю: „викохає тай продасть в різниці Москалеві . . .“). Відносити ці слова до заходу Європи, як це робить Сімович, не можна, бо тому противлять ся ще таке і знані факти, що туди — на захід Європи, поза кордони Росії, но дуже так загально перли ся земляки за своєю освітою, за вищою культурою.

Отже злочин земляків лежить не тільки в тім, що вони пруть ся на чужину шукати там доброго добра; він збільшуєть ся ще і тим, що вони *зовсім не дбають про національно-культурний розвиток України*, бодай про ту мізерію, теє дідами крадене добро, хоч здирають шкуру з братів незрячих гречкосіїв. Це вже такий злочин, що у поета виривають ся із наболілої груди гіркі слова: „Ох, якби то сталось, щоб ви не вертались, щоб там і здихали, де ви поросли . . .“.

Де ви поросли, — де ви на таких виховали ся (отже на чужині).

Не плакали-б діти, мати-б не ридала — такі самі слова в кінці Розритої Могили, але там значать вони тільки, що *перестали-б* плакати-ридати, якби знайшла ся воля; тут значать тільки, що Україна: мати і її діти, *не мали-б найменшої причини* за такими земляками *плакати-ридати*, як-що вони геть виздихали-б там на чужині. Від того була-б для України і для її дітий навіть велика користь, якби таких земляків зовсім не було, — тим більша, що вони (діти і мати) „не чули-б у бога вашої хули, і сонце-б не гріло смердячого гною на чистій, широкій, на вольній землі, і люди-б не знали, що ви за орли і не покивали-б на вас головою“ . . .

Мотивуєть ся отже та велика користь тим, що такі земляки а) бога зневажають. Чим? — Україна (мати і діти) чують їх хулу у бога

¹⁾ Порів. з поеми Сон це місце: „А між ними і *землячки* де-де поглядають, по *московськи* так і чешуть, сьміють ся та лають батьків своїх, що змалечку *цвєнькати не вчили по німецьки*, а то тепер і кисни в чорнилі! Пявки, пявки! Може батько остатню корову жидам продав, поки вивчив *московської мови*! . . .“ — Тут зовсім ясно, що по німецьки значить у Шевченка тільки що по московськи. Так само добре пізнати правдиве значіння цього слова з мотга, яке ооставив Шевченко перед своєю Передмовою до другої о видання Кобзаря (8. III. 1847):

„Воскреснем ли когда от *чужевластья мод*,
Чтоб умный, добрый наш народ
Хотя по *языку нас не считал за немцев?*“

А. Грибоедов.“

(перед богом), бо вони називають преподобним лютого Нерона . . . , величають катів України . . . і тим є богохульниками, богозневажниками,

б) що вони є тільки смердячим гноєм на Україні, бо в д них ширить ся гнилизна, зараза підлоти (за два шаги продаєть ся — Три літа), зради, байдужности . . .

в) що люди не знали-б таких шкідливих *ворон* (орли), як їх поет змалював в поемі Великий Льох, для яких мають тільки погорду (порів. мою інтерпретацію цієї поєми в ЛНВ. 1927, стр. 137—148).

Цісикове толкування, що „це не звичайні пташки, а вибранці народу, пани“ — не має змислу.

Отак Україна — супроти земляків.

10. Тепер на малюнку виступають *люди*, щоб з такими земляками по своїому розправити ся, *як-що вони не схаменуть ся і не стануть людьми*. І поет дає живий образ *революції і віщує її вже в другому поколінню*. Бачимо, як заковані люди розковують ся, роблять суд, Дніпро і гори, цебто Україна їх *обвиновачує* („заговорить“), не є тільки свідком, як Сімович думає; бачимо, що кров *дітей* таких земляків сто ріками тече у синє море. Бачимо, як брат брата цураєть ся і дитини мати, бачимо такі пожари, що дим хмарою заступає сонце перед такими земляками, чуємо, як *сини* проклинають таких своїх батьків за те, що батьки дурили їх, що вони на світі на те тільки, щоб панувать . . . Незвичайно живий, мистецький образ *народної* (не тільки соціальної!) революції, народного суду над земляками недолюдками, лихими людодіями, над панами, який виводить поет землякам-панам перед очі, як-що вони не схаменуть ся поки ще час, і не *стануть людьми по образу і подобію божому*, т. зн. *правдивими людьми*. Чи до зображення цього суду потрібний аж пророк Ісаїя (як думає Щурат і Сімович), або Красінський в образі страшного суду, в яким не можу знайти ніякої подібности до цього образу, як думає Гординський? — Та-ж кожний чує, як ці слова поета є прямим, безпосереднім виразом його душі, його святаго обурення, викликаного живим, всім відомим сумним станом України і рідного народу, так що ніколи поетови аж нагадувати ся, де це так або подібно иньшими поетами сказано.

11. Але поет в своїй безмежній любови до людей рад відвернути від земляків це *лихо* своїм дружнім посланієм і тому кличе: „Умийте ся! Образ божий багном не скверніте!“ — Тут поет має на умі *багно* „мерзенного і богопротивного панства“, від якого „безуміє їх обуяло“. Що це так, доказ на це, що зараз таки поет каже: „Не дуріте дітей ваших, що вони на світі *на те тільки, щоб панувать!*“.

Не дуріте — перестаньте, поки ще час, дурити, фальшиво навчати, правду закривати, баламутити, бо це а) неправда — ніхто на світі не є на те, щоб панувать. „Усі на сім світі — і царята і старчата — Адамові діти!“ (Сон). А в Холодному Ярі сказано: „Дуріть дітей і брата сліпого, дуріть себе, чужих людей, та не дуріть бога!“ Це в звязку: „По якому *правдивому святаму закону* і землею *всім даною* і сердешним людом торгуєте?“ — Такого правдивого, святаго закона нема! — Бо б) від того буде їм *лихо*. Бо невчене око незрячих гречкосіїв („сліпих братів“) загляне їм в саму душу, гли-

боко-глибоко . . . дізнають ся небожата, що на вас *панська, ворожа незрячим гречкосіям шкура*, і небожата вас *засудять*.

По думці Цісика „Шевченко виступає проти погляду, голошеного панами, що такі соціальні відносини (пани — кріпаки) освячені державою, церквою і самим богом, то-ж їх не можна змінювати“. Наведені слова з Холодного Яру дають вповні докладне пояснення.

Чия на вас шкура пояснює Сімович так: „що ви панами поробили ся; а були такі-ж самі, як і ті мужики, яких ви в ярма впрягаєте“, покликуючись на Великий Льох: „І дворянства страшну силу у мундірах розплодила“. Але дворянство не з мужиків, а з козацької старшини. Тай не в тім річ, як і коли вони поробили ся панами, а що пани — *недолюдки, людоїди* . . .

Премудрих немудрі одурять — таким способом одурять, що *не повірять вам*, дознають ся небожата, чия на вас шкура, розкриють усю фальшивість вашої душі і вас премудрих, вас мудрагелів засудять!

12. Бо ваша премудрість — це мудрагельство, а не правдива мудрість. *Правдивої мудрости, своєї мудрости у вас нема*, бо ви не вчите ся так, як треба. Цісик конструує таку сполуку: „Ви дуже мудрі і вам тому здаєть ся, що ви маєте панувати над тими немудрими, але у вас мудрість чужа . . .“ — Не з титулу премудрости виводять земляки своє панування, і їм зовсім не здаєть ся, що мають панувати. Вони таки панують в *переконанню*, що вони на сьвітї на те тільки, щоб панувать, бо вони пани — і не потребують на те ніякого иньшого виправдування. Аж поет їм каже, що у них образ божий осквернений багном „мерзенного і богопротивного панства“. Премудрість земляків відносить ся до тої великої сили великих слів і до того, що вони кричать, що бог создав їх не на те, щоб вони неправді поклонялись. Але ця їх премудрість з огляду на те, що вони хилять ся, як і хилились (перед неправдою) і знову шкуру днуть з братів незрячих гречкосіїв, виявляєть ся як лукаве мудрагельство, як просте *одурювання себе, дітий і усіх*. Це все хиби тої науки і навчання у чужому краю. І поет показує а) її *абстрактність* („Залїзете на небо — і ми не ми, і я не я“ — і це нібито з Красїнського, як думає Гординський, стр. 206. А далї: „Натовкмачять якихсь індивідуалїзмів то-що, так що аж язик отерпне, поки вимовиш . . .“), а це веде б) до *зарозумілости* („І все те бачив, все те знаю“), в) до *затрати основ христїянської етики* („нема ні пекла, ані раю, немає й бога“), г) до *затрати самостійности думання* („тільки я та куций німець узловатий, тай більш нічого“), д) до *незнання найпримітивнїших таких річий*, як ось: „Що ж ти таке? (Порів. „І забули у неволї, що вони на сьвітї“, Гус), веде е) до *повної залежности від „німця“*. Яка це знаменита аналіза прикмет науки у чужому краю!

У Цісика добре розібрано (за Сімовичом) філософічні питання. Тільки не треба уявляти собі так, буцім то земляки прямо *студіювали* ці філософічні системи. Можемо бути певні, що вони здебільшого лиш начитували ся дечого про це з російських журналів . . .

Узловатий — це не такий, „що всякий вузел розв'яже, отже розумний“, як думає Сімович, а такеж і Айзеншток, а такий, що все

так замотає, заплутає, стільки вузлів наробить, що тяжко розмотати, тяжко порозуміти (порів. „кнуту узловаті“ — *багаті* на вузли!). Цісик безпідставно вважає це слово синонімом до куций.

А той *німець* куций, узловатий — це з огляду на поставлені ним питання і далші відповіді і з огляду на виразні слова поета „отак то ви навчаєтесь у чужому краю“, яким, як вже показано, не може бути захід Європи взагалі або Німеччина з окрема, тільки *Московщина*, — це ніхто иньший як *Карамзин* (порів. Великий Льох: „Карамзина, бачиш, прочитали, тай думають, що ось то ми!“), а также і слова Послання: „а до того й історію нам нашу розкаже“. Бо це Карамзинова така наука, що козаки це зрущені потомки Чорних Клобуків, Торків і Берендеїв, що инакше звались Черкасами і козаками, що вони задержали ся на неприступних островах Дніпра, а розмножені припливом утікачів-тубильців прийняли їх віру й мову, стали обороняти ті краї від Татарів і Турків і т. д. (порів. Грушевського Історію України VII, 69). І на цім бачимо, яка це наука *узловата*! Того навчають ся земляки від Карамзина, бо самі не зберегли навіть імя своїх славних предків. І тому поет з дуже їдкою іронією називає їх онучатами *голими* — *золотого* Тамерлана, або правнуками *поганими* — *славних* прадідів великих.

Із замітки Сімовича: „тай при тому ще й переборщують, *понижують себе*, думаючи, що „Німцям буде це під смак“ — виходило-б, що такі відповіді вкладає поет в уста земляків. Але відповіді земляків обмежують ся тільки на слова: „Моголи, Моголи“ — „Словяни, Словяни“ — а додатки: „Золотого Тамерлана онучата голі“ — „славних прадідів великих правнуки погані“ — це їдке іронічне сконстатування самого поета, що земляки в обох разях, чи сьак, чи так — *негідні потомки своїх славних предків*. Іронія став більш їдкою ще і тим, що земляки тільки насліпо потакують на чужі вигадки: Моголи, Моголи, Словяни, Словяни! Такі прості і сліпі потакування характеризують дуже різко брак всякої власної думки у земляків і байдужність їх в таких справах, які кожному культурному чоловікови сьвяті.

Так і славянофільство земляків („і в славянофіли так і претесь“) перейняте з Московщини і зовсім пуста мода без найменшого змісту („кричяг о единой славянской літературі, а не хотят і заглянуть, що робить ся у Словян! . . .“), бо воно повинно починати ся від знання своєї власної народности, своєї рідної мови. Але вони в *чужій* школі так відчужили ся від свого народу, що навіть своєї мови, своєї історії не знають, і виробили ся у них „по *німецькому* показу“ такі баламутні про все погляди, що їх вже ніхто не розуміє, ані навіть сам учитель великий, цебто Москаль, а не то, щоб прості люди.¹⁾

Заговорили (по німецькому показу) — це не значить *по українски*. Вони-ж аж „*колись будуть* і по своєму глаголать“! Це значить отже тільки, що почали викладати про *все*, про ті філософічні системи, про славянофільство, про історію і т. д. — розумієть ся *все по російськи*! — такі баламутні, недорічні погляди, що їх вже і сам

---

¹⁾ Про названих поетом словянських учених і письменників добрі пояснення у Цісика.

„німець“ не второпа, учитель великий, що їх вже і Москалі не розуміють, а не то, щоб прості люди.

Та ще й підняли про все те великий гвалт, великий крик („А гвалту! А крику!“). „І гармонія і сила, музика тай годі“ — це може відносити ся тільки до гегельянської філософічної системи і його поглядів на історію і державу, що „кожне повстання історичного життя містить в собі момент божої істини і є *правомірним* щаблем її розвитку“ . . . Це те-ж знані тези московських славянофілів про те, що до Петра була в життю державнім, соціяльнім і взагалі народнім (національнім) повна гармонія і сила (прямо цими словами вони послуговували ся) якби в найкращому музикальному творі та що треба до такого стану повернути (гл. у Пипіна). Ніяк не може це відносити ся до української мови, як думає Сімович, а за ним Цісик, якої земляки навіть не знали так, як треба („колись будем і по своєму глаголать!“).

Так теж і на свою власну історію, історію України, склали ся у земляків зовсім фальшиві погляди на підставі того, що їм „німець“ про це розказав. Вони уважають її поемою *вольного* народу — в дійсности Україна стогне в *московському ярмі*, у кайданах . . . Славними, незабутими Брутами і Коклесами (т. зн. героями, які *свій край визволили* від панування королів, або від таких, що хотіли ними стати ся, або такими героями, що *самі одні* боронили рідний край перед ворогами) славлять земляки таких людей в українській історії, що „кров свою лили *за Москву і Варшаву*“, а не за рідний край! Земляки думають, що нібито „у нас воля виростала, Дніпром, умивалась, у голови гори слала, степом укривалась“ — а дійсно воля наша не Дніпром, а *кровю* умивалась, заснула не на горах, а на *купах вольних козацьких трупів*, що їх аж як трупів окрадено з волі.

Отже ріжниця між поглядом земляків і поета на *волю* така, що земляки уявляють собі, буцім то козаки отак собі над Дніпром та в степах гуляли (як Карамзін розказує), в Дніпрі вмивали ся, на горах Дніпрових спали — така наче-б то була козацькая тая воля. Поет навчає їх, що козаки *за волю України кров свою проливали*, кровю умивались, та що та воля заснула, аж як козаків не стало, не стало більше оборонців козацької волі, як козаки за волю згинули, цілими купами як горами голови свої за волю України покладали. Чудовий поетичний малюнок, що аж *трупи* козацькі можна було *обікрати* з волі, бо поки козак живий, — він *вольний* і *вольний* за волю паде!

13. Показавши отак безпідставність поглядів земляків на українську історію і козацькую волю, поет радить їм добре приглянути ся, докладно прочитати знов і знов тую главу української історії, читати її од слова до слова, нічого не минаючи — ані титли ніже тії коми, *все* розібрати, а аж тоді найдуть, вони правдиву відповідь на питання: що ми, чії сини, яких батьків, ким за що закуті, тоді то й переконають ся самі, що ті їх славні Брути і Коклеси не були нічим иньшим, як раби, подножки (умисно в змосковщеній формі!), грязь Москви, Варшавське сьміття, та що ними не можна чванити ся *синами сердешної України*, бо вони не вміли оборонити волі України, вислугували ся Москві і Варшаві, кров свою лили не за Україну і її

волю, а за її ката, та що нам синам передали *свої кайдани*. Ось яка їх слава, слава *батьків!*¹⁾

Не порозумівши цього уступу, як треба, сконструували на нїм знану вже теорію, що Шевченко вирік ся своїх давніх козацьких ідеалів і т. д., яка на час трохи притихла, але знов ще гостріше підняла голову у Айзенштока, якому тут „ясно видно критично-неіа-тивне відношення поета до „славного“ минулого України, надто до гетьманщини, що заступило уже в цей час у його колишне *безкритично-романтичне* захоплення тією старовиною“, який ще также заговорив про критичне відношення поета до Заходу („німців“). І це все в 1927-му році! Не знаю, як довго ще потребувати ме українська наука, щоб правильно порозуміти слова Шевченка. Та-ж вже в цій таки поемі все проти такого погляду не то промовляє, а прямо кричить! Тут тільки одно ясне: дуже критичне відношення поета — до *Московщини* і до її *рабів зміж Українців!*

Але-ж бо і на досить обережний погляд Сімовича і Цісика годі пристати. „Давніше (1840—1841) Шевченко *краще дивив ся* на всіх гетьманів“. „Шевченко тільки вглянув глибше в *історію гетьманщини*, яка йому давніше (1839—1843) видавала ся прекрасною (романтика!), та ставить ся до неї критично“ . . . Бо відки ми знаємо, що Шевченко краще дивив ся на *усіх* гетьманів, або що *історія гетьманщини* давніше видавала ся йому прекрасною? Ні Іван Підкова, ні Наливайко, Павлюк, Тарас Трясило, ні Гамалія, ні Залізник і Гонта не були гетьманами . . . В Гайдамаках „старий Головатий щось дуже коверзує“ і поет тільки *праведних* гетьманів згадує. А зрештою і пізніше ми бачимо у Шевченка дуже горячі згадки про „*праведних*“ гетьманів і про *славу козацькую*. Ми вже показали, що Шевченко, починаючи писати, знав історію України, знав особливо добре, що „було колись в Україні *лихо* танцювало“, але знав ще ліпше, що хоч тоді „журба в шинку мед-горілку поставцем кружала“, все таки „було колись *добре жити* на тій Україні“, хочби і як критично поставити-б ся до давньої історії України, — все таки так добре, що супроти теперішнього пекла це був рай, бо це була *своя хата*, а по розумінню Шевченка це завжди річ найперша. Знав Шевченко історію України *інтуїцією* так добре, що великий наш історик Антонович про його історичні поеми висловив ся з становища історії з великим признанням. Але крім того всього із самої цієї поеми бє в очі безпідставність такого погляду.

Поет каже синам, землякам, що вони вже таки зовсім не мають чим чванити ся, бо вони ще ліпше ходять в ярмі, ніж батьки ходили. У батьків, значить, все таки бувало обзивав ся дух вольности і треба було з них аж *лій топити*, щоб їх приборкати, а з них, синів, *деруть ремінь* вже так без найменшого протесту.

Сімович гадає, що „це та сама думка, що в Невольнику, що мовляв польська неволя, польське ярмо, було легше від московського, бо під дідами треба розуміти тих наших прадідів, що від Польщі відбивались“. Але-ж бо звичайно і зовсім правильно, як з контексту

---

¹⁾ Навіть тут Гординський (стр. 212, 213) чує відгомін поезії Красінського . . .

виходить, в виданнях Франка, Харківським і т. д. стоїть не діди, тільки *батьки*. Так мусить бути також з огляду на дальше місце „кров свою лили *батьки* за Москву і Варшаву і нам *синам* передали *свої* кайдани“. Відки це „дідів“ замість „батьків“ тут взяло ся, яке з огляду на повну противорічність до інших місць поеми і до цілого світогляду поета взагалі зовсім неможливе, цього з критичного апарату Лепкого не видко. Це здаєть ся невдала конектура Доманицького. В таким разі не може отже тут бути мови про польське, тільки про московське ярмо.

Питання сформувані поетом так знаменито, так ясно, що не може бути жадного викруту у відповіді на них. А як гарно відтінюєть ся ріжниця: чиї сини? яких *батьків*? — щоб вимогти відразу вірну дефініцію і кваліфікацію одних і других. А питання: ким, за-що закуті? — мусить кожного навести на сам корінь недолі-неволі України, її синів, — на злуку з Московщиною, на Петра і Катерину і на Миколу та його уряд і т. д. „Подивіть ся лишень добре, прочитайте знову тую главу . . . *все розберіть*“ — то буде у вас *мудрість своя*.

Отже не тільки, що нема чим чванити ся, але власне кожний з земляків повинен би соромити ся. Бо коли ви чваните ся, „що братство (запорозьке) віру заступило, що Синопом, Трапезонтом галушки варило“, коли ви „славите Запорожжя“ за його справді славу боротьбу з Турками, то це *вам тільки вадить*, це якраз проти вас свідчить, свідчить про *вашу нікчемність*. Запорожці справді „наїдались“, *мали* Січ, а тепер ви *купуєте* картопельку, яку там, на Січи, *мудрий* німець садить, зовсім байдужі до того, „чиєю кровю ота земля напоєна, що картоплю родить“, ба, не лишень байдужі, але ви й самолюби, вам тільки це в голові, аби добра була для городу.

Так само зраджує і це велике і баламутне незрозуміння історичного факту, коли ви чванитесь, що, мовляв, ми колись Польщу завалили. Це правда, але ніхто не заперечить, що упадок Польщі („Польща впала“ — а не те, що ви „чванитесь . . .“!) причинив ся до того, що і нас роздавили.¹⁾

---

¹⁾ *Донцов* в примітці до моєї інтерпретації поеми Великий Лях в ЛНВ, 1927, стр. 143, очевидно тільки якимсь дивним непорозумінням добачав в моїх словах „Значить: упадком Польщі Шевченко зовсім не тішив ся і не захоплював ся, уважав його шкідливим з становища України“ — зовсім несправедливо „негативний осуд героїчних зусиль минулих поколінь“, „негативну оцінку Хмельниччини“ і супроти того формулує свою думку позитивно так: „Шевченко ніде не картав українського Самсона за те, що він змагав ся, ані ніде не висловлював ся за филистимлянами“. Це безперечна правда, яку і я завсіди визнавав. Але це ніяк не стоїть в суперечности з *об'єктивною правдою*, якій дав вираз Шевченко словами: „Польща впала тай вас роздавила“, цебто що упадок Польщі причинив ся до того, що і Україну Московщина потім тим легче роздавила. В сконстатуванні цієї не менш безперечної правди Шевченком я ніколи не добачав „негативного осуду героїчних зусиль минулих поколінь“ українських в їх визвольній боротьбі, ані „негативної оцінки Хмельниччини“. Таких думок Шевченкови я ніколи не підсував, бо я добре знаю, що це противило-б ся цілій ідеології Шевченка. Тому такого розуміння Шевченка із наведених моїх слів і мені ніхто підсунати не може. В сконстатуванні цього історичного факту Шевченком бачу тільки його ясний політичний ум, незапаморочений ніякою низькою ненавистю, ніякою злорадною втіхою з чужого нещастя, який знаменито оцінює історичні події в їх причиновому звязку, чого всього у „премудрих“ земляків він даремно шукав. Факт

Коли ви отже все добре розберете, то й самі побачите і переконаєтесь, що „кров свою лили *батьки за Москву і Варшаву*“, та що нам сином придбали вони своєю пролитою кров'ю тільки кайдани, які й досі носимо.

14. Якраз через те дійшла Україна на сам край пропасти (доборолась Україна до самого краю). *Доборолась* цею боротьбою за Москву і Варшаву до своєї руїни.

І не винні тому самі тільки вороги. *Вина за те спадає на дитий України!* Свої діти її розпинають гірше ляха. Лях на цьому місці не має значіння Лях, Поляк. Тому противить ся *розпинають*, тепер розпинають. Очевидячки є це слово тут синонімом ворога, спеціально-ж тут таки *Москаля*, чого з цензурних причин годі було прямо сказати. *Розпинають* — мучать на смерть . . . *Праведную кров із ребер точать замість пива* — *праведную* — нічим нікому невинну, замість пива = так як пиво, чим поет хоче виразити *велику скількість* крові. Усе-ж означає на цьому місці те, що на інших місцях поет називає *п'явками*, які висисають з України всі соки животні, всі сили — фізичні, матеріальні і духові, потрібні для відродження України, таким чином, що відчужуючи ся від неї, віддаючи синів в різниці Москалеві, цураючи ся її, стаючи перевертнями, віддаючи ся Москалеві „за два шаги“ . . ., здираючи шкуру з братів незрячих гречкосіїв, пристаючи до московської культури, працюючи для чужого „отечества“, — не дбають про рідний край і його культуру, його правду волю, славу й силу, та ще й *як на глум* кажучи, що просьвітити хочуть материні очі *сучасними огнями*, *повести за віком* . . . за німцями, цебто за *Москалями*, бо вона мовляв сліпа (темна) каліка.

Сучасними огнями просьвітити сказано іронічно про ту *чужу* (на це вказує чуже слово „сучасними“) науку, яка в очах поета не є правдивою наукою, а тільки фаєрверком („огнями“!), що на хвилю блисне, засліплює очі і зараз таки розпадаєть ся в ніщо.

Така-ж пуста фраза і тільки фраза є „повести за віком“, нібито відповідно до *духу часу*, бо вона не означає в дійсності нічого іншого, як повести за німцями, цебто за *Москалями*.

Повести сказано тут не тому, що вона сама не вмєє ходити, бо каліка, як думає Цісик, а ужито в зовсім звичайнім значінню давати напрям, новий напрям, вести.

Каліка, бо сліпа („сліпую каліку“), а не така, що сама не вмєє ходити.

Недоріку, що не вмєє нічого як слід сказати, своїх думок висловити, недотепну, дурну, некультурну . . .

Усі-ж ті просьвітні заходи земляків це чиста іронія, це глум на правдиву освіту, і поет дає їй тут знаменитий вираз, вказуючи зараз, яка повинна бути правдива освіта.

завсіди останеть ся фактом, що *упадок* Польщі („Польща *впала*“ — а не те, що ви „*чванитесь* . . .“!) причинив ся до роздавлення України. Це є правдива думка Шевченка. Пояснення Донцова цього факту якоюсь „тривогою покотаного“, „тривою за безнаслідні героїчні зусилля“, якимись „гераклітівськими контрастами життя, що відбирають відвагу й найдужчій волі“, я не розумію. Із наведених на це прикладів я того ніяк додумати ся не можу тай не бачу найменшої потреби пояснювати це якимись абстрактними категоріями. »яких „ні дурень, ні мудрий“ збагнути не в стані«, коли конкретний змісл слів і цілої думки зовсім ясний.

15. Хочете просвітити — добре! Ведіть, показуйте! Що? Покажуйте дорогу, показуйте спосіб, показуйте таке, щоб з того *стара мати навчала ся, як дітий тих нових доглядати*, щоб не стали такими як ви! Навчайте стару (досвідчену) матір, як вас недолюдків, людоїдів, зміїв, зробити людьми, як тому запобігти, щоб ті *нові діти* не стали ся такими недолюдками як ви. Вона, стара мати, знала на це колись добрий спосіб: „молила ся, турбувалась, день і ніч не спала, своїх діток доглядала, *звичаю навчала*“. І „виростали її діти, її *добрі квіти*“, так що панувала й вона колись на *широкім* світі. *Панувала!* Покажіть же їй той спосіб, як дітий тих *нових*, що замість пива праведную кров із ребер точуть, *як їх доглядати!* Як того її навчите, то не турбуйтеся — буде материна *добра плата*. *За науку!* За правдиву науку взагалі, не тільки ту для матері, якої вона не потребує, а перед усім за науку, яку ви *самі собі придбаєте*. Такого розуміння слова наука на тім місці вимагають дальші слова: „розпадеться ся луда (полуда, більмо) на очах *ваших неситих* . . . і *учіте ся!*“ Значить: не дуже так то турбуйте ся, щоб стара мати від вас навчала ся, а більше самі таки учіте ся, *учіте ся так, як треба*, щоб у вас була мудрість *своя*. Наслідки такої науки будуть перш усього, що луда на очах *ваших неситих* розпадеться ся — і ви побачите правду.

Неситих — ненаситних, самолюбних, звернених тільки на власну користь (як у батьків *лукавих*).

Коли-ж розпадеться ся луда на очах, то *очі* навчать ся дивити ся правильно і бачити правду, бачити спільні народні справи, бачити загальне добро рідного краю, стануть взагалі видющі, так вони те-ж і побачать *живу славу дідів*, їх щирю *працю* для загального добра України і їх заслуги для України, побачать і *неславу батьків лукавих*, які лукаві для себе тільки дбали. Ото-ж тільки *учіте ся, думайте, читайте!* Научайтесь і чужому, — це потрібно, але не цурайтесь свого, бо своє річ найважніша. „Я нічого не хочу, тільки щоб люди свого не цурались“ — так говорив Шевченко в братстві (порів. Щурат, стр. 292).

Цурати ся свого значить *забувати* матір, значить стати ся перевертнем, зрадником, а таких бог карає, такого діти цурають ся, в хату не пускають, такого чужі люди *проганяють* (таке вас чекає!) і не має йому *злому* на всій землі безконечній *веселого* дому, нема йому втіхи.

Тай цурати ся свого, забувати матір свою Україну, — нема найменшої причини, бо „наша слава, слава України — отака, що я ридаю, як згадаю діла *незабуті* дідів наших, *тяжкі діла*“.

Ридаю — з жалю аж заходжу ся, що те все так і минуло ся . . . *Незабуті діла!* Якже можна їх забути? Та-ж якби їх забути, то тим самим „я оддав би *веселого* віку половину“, я втратив би половину втіхи в життю, бо ще тільки й втіхи маю в життю, що їх пам'ятаю, що їх згадую.

Сімович, а за ним і Цісик розуміють це инакше: „Діла дідів *незабуті*, *тяжкі*, себто: великі! *Та краще-б їх і не знати*, бо що тепер із них лишило ся? (Поет віддав би половину свого життя, щоб їх не знати, адже не даром кажуть, що *незнання* — не нещастя, а то знати, що діди довершили *великих* (тяжких) діл, і з них нічого не лишило ся — то краще віддати половину свого життя!)“.

Гординський добачає в цім уступі „гостру критику минувшини“ нібито точнісінько так як у Красінського.

Так само і Щурат говорить тут про вираз „сильно розвиненого критицизму Шевченка в відношенню до української минувшини, до „слави України“. Але „Діла незабуті, тяжкі діла“ дідів рішучо противлять ся такому поглядові.

Уся хиба в розумінню того уступу вийшла з того, що скорочене речення „як би їх забути“ уважають вони реченням бажальним, а я умовним. Це в повній згоді з ідеологією Шевченка. Уся поетична творчість Шевченка показує, що він згадкою незабутих, тяжких діл дідів наших тільки й живе та завсіди має з неї дійсно самоту ширшу втіху, він тими згадками любить ся, ними все величаєть ся. Він справді оддав би веселого віку половину, якби їх забув. Крім того таке пояснення не має змислу ще і з огляду на те, що далі поет каже: „*Отак то наша слава, слава України!*“ — в яких словах чути *найвище захоплення* поета тою славою. Це захоплення поета славою України і попередня згадка про *живу славу* дідів та про діла *незабуті* дідів наших, тяжкі діла — вповні вистарчають, щоб переконати кожного, що наведені вище погляди про критично-негативне відношення поета до „славного“ минулого України і т. д. чисто з пальця виссані. Тому на підставі цієї строгої аналізи мусимо їх рішучо відкинути так само, як і такі безпідставні твердження, що поет *тих* гетьманів, котрих колись осьпівував, величав героями, — тепер назвав рабами Москви, варшавським сьміттям. Цього ніхто не в силі доказати. Рабами, сьміттям назвав поет не тих, а інших, не „праведних гетьманів“ а „батьків лукавих“!

Так, і тільки так річ зрозуміла, що поет далі каже: „Отак і ви (так як я) прочитайте про *ці незабуті діла*, нехай розкриють ся перед вашими очима високі могили, нехай скажуть вам мученики: кого, коли й за-що розпинали, — а тоді певно стануть таке ясно вам перед очима — ясно, а не як крізь сон („щоб не сонним снились“) всі неправди, які витерпіла мати Україна.

Великі, тяжкі *неправди*, кривди, муки перетерпіла *мати* Україна і вона тепер *заплакана*, але як ви з любовю обнімете й найменшого брата, то вона усміхнеть ся, *поблагословить* дітей своїх твердими (спрацьованими, рішучими, певними) руками *на боротьбу за волю*, і діточок поцілує *вольними* устами, поцілує діточок, аж *як добудуть волю*.

Так, тільки так забудеть ся „срамотня, давня година і *оживе добра слава* — коли-б її не було, то не могла-б ожити! — слава України і сьвіт ясний, невечерній тихо засіяє . . . Обніміть ся-ж, брати мої, молю вас, благаю!“.

III.

16. Для моєї інтерпретації я умисно здебільшого вибрав форму парафрази, щоб з одного боку як мога найвірніше, і то з його-ж таки поеми в звязку з іншими його поемами, розкрити усю ідеологію поета в справах України, а з другого боку тим таке як найліпше показати, як думки поета в Посланію *зовсім правильно і льогічно* одна

з другої випливають, розвиваються і розливаються як той Дніпро широкий серед великої повіни таким багатством, що ось-ось готові береги прорвати. Як хвилі розбурханого Дніпра вони одна одну переганяють, то знов здоганяють ся, шумлять, киплять, гудуть, щоб нарешті поплисти тихим, лагідним, спокійним плесом. Може поет в Пророці справді мав на умі своє Послання, коли писав „Неначе наш Дніпро щирокий слова його лились, текли і в серце падали глибоко і ніби тим огнем пекли холодні душі“.

Із нашої фільологічної¹⁾ аналізи виходить така велика логічність будови поеми, така її прозорість, що ніяк не розуміємо, як міг Драгоманів висловити ся про неї як про зразок розтріпаности.

Поема Послання завсіди робила і робить *могутне* вражіння. Вона немов завершує великий цикл названих вже поем, є синтезою Шевченкових думок про визволення України, є *живою програмою* для мертвих, живих і ненарождених земляків в Україні і не Україні, програмою національно-культурною, соціальною і політичною, в якій зовсім виразно визначена мета, політичний ідеал, означені зовсім певні завдання і подані засоби для здійснення ідеалу. Це *правдивий національний заповіт Шевченка*.

Крім того із мотта „Аще кто речет, яко люблю бога, а брата свого ненавидит, лож есть“ бачимо, що поет на *етику*, на *взаїмну любов* кладе як *найбільший натиск*, щоб тим поставити свою будову на твердих засадах моралі²⁾. Тому це мотто треба розуміти *зовсім загально*, так як воно є, а не звужувати його зміслу так, як це робить Сімович, що заміною бога на Україну, а брата на мужика дістає таку його формулу: „Як-що ви, українські пани, кажете, що любите Україну, а ненавидите українського мужика-кріпака, то це брехня“. Тим тільки викривили-б ми думку поета. Тай з самої поеми зовсім не виходить, що українські пани люблять Україну або таке кажуть. До тої любови хоче поет їх що йно приєднати.

Кого розумів поет під земляками? Усе вказує на те, що нікого иньшого, як лиш *панів українських*, ту одиноку верству українського народу, яка тоді все таки мала якусь волю думки і ділання. Зовсім виключений тут закріпощений люд.

І звертаєть ся поема перш усього до *мертвих* земляків, т. зн. не до тих, що вже померли, а до *морально і для України мертвих*. На етику треба также покласти натиск, бо сама національна свідомість, брак якої робить, як думає Цісик, земляка мертвим, не зробить його ще живим в Шевченковім розумінню. Звертаєть ся і до *живих*, до *сучасного покоління* земляків, а може і до тих, що більш свідомі своїх національних обовязків. Звертаєть ся і до *ненарождених*, т. зн. до *грядучих поколінь* земляків, тим то і до нас і до тих, що по нас прийдуть. Розуміння Цісика „у яких національна свідомість ще не розбудила ся“ без потреби звужує змісл до сучасників поета. Звер-

---

¹⁾ *Маланюк* легковажить собі фільологічний розбір поеми, хоч це безперечний факт, що досі тільки тому не розуміли поем Шевченка так, як треба, бо не розбирали їх фільологічним методом. Найліпше показує це — непорозуміння Шевченкового Послання.

²⁾ Гординський і Щурат добачають і в моттах взятих з письма святаго вплив польської революційної літератури!

таєть ся поет геть до усіх земляків на Україні і не Україні, цебто таке і до тих, що живуть *на чужині*, в цім разі перед усім — в Московщині.

Своїй поемі надав поет форму посланія, давню літературну форму, уживану і в нашій літературі, яка зрештою відома українському народови добре з церкви, де він завсіди чує посланія апостольські. Цею спеціальною формою поясняєть ся і спеціальний стиль поеми, її дикція (порів. у Цісика). Деякі видавці поробили в Посланію зовсім непотрібно розділи, розриваючи нераз зовсім природній звязок. І в текст. поробили всякі зміни, як це бачимо з критичного апарату у Лепкогої І текст Харківського видання не можна ще уважати критичним.

Своїм Посланієм поет бажає *приєднати* для України, для народньої справи, українських земляків-панів, бо вони найбільше, більше навіть ніж вороги України стоять на перепоні до відродження України, до її волі. З бистроумної аргументації поеми бачимо докладно всі думки тої суспільної верстви української, бачимо її моральні і духові хиби. В безмежній любови поета до України і до самих панів-земляків родить ся на тім тлі в душі його це сьміле, рішуче, а притім *дружне* поетичне слово, щоб неложними устами не тільки сказати землякам *усю правду в очі* і тим повернути їх на праву дорогу, але і збудити в них хотіння правди і почуття безумовної її потреби, збудити в них самосьвідомість і соціяльну сьвідомість, показати їм, що вони з незрячими гречкосіями становлять одну народню цілість та що в спільности і єдности народній лежить і їх добро, і їх сила, а не в виключности партикулярних їх інтересів. Звертаєть ся поет цим *дружнім* посланієм до земляків зовсім правильно і в повній сьвідомости свого завдання як пророка України таке і тому, бо і найкращі національно-політичні ідеали остануть ся тільки ідеалами, як не буде людей, що їх переводять в життя. Для здійснення ідеалів потрібно людей.

Довго-довго, цілими роками за думою думи вилітали у поета, давили, роздирали його серце, аж найшли в Посланію свій викінчений, мистецький вираз, образівість і дикція якого, навіть без огляду на його *пророчу ідейність*, кажуть нам цю поему залічити до найкращих поетичних творів. Ідейністю своєю це такий великий твір, що він по всяк час актуальний, і тепер актуальний, актуальність якого не скінчить ся навіть з самим здійсненням ідеалу. Нехай що нема вже кріпацтва, яке безперечно займає в Посланію дуже важне місце, то є ще иньші не менше *тяжкі кайдани*, кайдани *духові*, кайдани зледацілости, облуди, лукавства і иньших із становища *етики* негідних прикмет, які стоять на перепоні до здійснення великого Шевченкового ідеалу. Ця поема просто невмируща.

ДВІ НЕВЕЛИЧКІ ШЕВЧЕНКОВІ ДУМКИ:

а) ОЙ ЧОГО ТИ ПОЧОРНІЛО...

б) БУВАЛИ ВОЙНИ Й ВІЙСЬКОВІІ СВАРИ...

Віддавна клав я натиск — чи то в семінарі, чи з нагоди сьвяткування роковин Шевченка — на те, щоб ми старалися добре порозуміти Шевченкові твори. Сліди того мого старання видно у моїх учеників Сімовича, Николишина, Цісика. Були у нас і інші спроби пояснень Шевченкових поем. Але на жаль у нас наукова праця не знаходить відгомону, цих спроб ніхто не перевірює, ніхто на них не відкликається, а коли кому доведеться про якусь поему говорити, то він без огляду на літературу предмету сам своє говорить, немов відкриває новий світ...

Тому вірний своєму розумінню завдання науки супроти Шевченка я хочу подати деякі причинки до зрозуміння Шевченкових думок а разом і відкликнути ся хоч таким чином на працю Сімовича, яку дуже ціню.

Я вибрав до того дві невеличких думки: Ой чого ти почорніло... та Бували війни й військовіі свари...

Поясненням першої думки займався я вже 1914-го р. в розвідці „Як читати твори Шевченка“ (Рідна Школа, Львів). А що я тепер дещо з даного там пояснення — на жаль не маю його навіть зараз під рукою — вважаю не зовсім влучним, а крім того і Сімовича пояснення (Кобзар, народне видання, 1921, стр. 302—303) мене не вдоволяють, то тим більше треба нам ще раз до неї вернути ся, бо на нічім не повинно нам у Шевченка залежати більше, як на правильному розумінню його твору, на правильному з'ясуванні того, що *сам поет* при тім собі думав, цих думок, що ворушили душу поета при його списанню.

При інтерпретації всякого твору виходжу я з засади, що звичайний змісл слів повинен бути основою вилущення ядра самої гадки. Докладніше освітлення її може дати тільки загальний світогляд поета, зложений в його творах. Ніяким чином не повинні ми підсувати йому своїх, чужих йому думок.

Отже наведім текст.

Ой чого ти почорніло, зеленее поле?
— Почорніло я од крови за вольную волю.
Круг містечка Берестечка на чотири милі
Мене славні Запорожці своїм трупом вкрили.

Та ще мене гайворони укрили з півночі —
Клюють очі козацькі, а трупу не хочуть...
Почорніло я зелене та за вашу волю!...
Я знов буду зеленіти, а ви вже ніколи
Не вернете ся на волю! — Будете орати
Мене зтиха та орючи долю проклинати...

На далекому Кос-Аралі 1848-го р., сам в неволі, передумує Шевченко, як звичайно, як ціле своє життя, свою думку, передумує перш усього і найбільше над недолею-неволею України, згадує все, що в „трох літах“ на Україні пережив, згадує свої розмови з людьми, згадує особливо звичайні погляди людей на цю тему. І все те знов наново згущується у нього в думку: Ой чого ти почорніло зелене поле? — Бо він бачить, що тут на Берестецькому полі, яке він сам колись оглядав, — саме тут наступив важкий зворот історії України в той бік, відки вийшло для неї усе лихо. Там „славні Запорожці своїм трупом“ вкрили побоєвище, а це мало такі наслідки, що Богдан Хмельницький мусів шукати захисту для України у московського царя, який крок Хмельницького ніколи не находив у Шевченка помилування, якого поступу Шевченко Хмельницькому ніколи не дарував (гл. Розрита могила, Великий Лях, Суботів, Як би то ти, Богдане паний), хоч завсіди признавав великі заслуги Хмельницького для України.

І ось такі міркування вилили ся у Шевченка в коротеньку думку „Ой чого ти почорніло, зелене поле?“ — Знов з иньшого боку підходить він тут до розв'язки тих своїх „проклятих дум“, що так страшно і завсіди „давили, роздирали“ його серце, і тих очевидних безглузких поглядів „братії“, що на всі злочинства „мовчить собі, витріщивши очі, мов ягнята: нехай — каже — може так і треба“...

Простий змісл наведеної думки — це розмова між почорнілим зеленим полем і тими — їх більше, бо поле говорить до них: *ви, вашу* — що раді знати *причину*, чого воно почорніло. Поле подає причини цього зявища, а разом висказує зовсім рішучо, що воно знов буде зеленіти, але ті, що питають ся, будуть його орати і свою долю проклинати, бо вони вже ніколи не вернуть ся на волю.

Річ ясна, що це поетичний образ. Пригляньмо ся йому зблизька.

1. Що „зелене поле“, до якого звернене запитання, це не саме тільки конкретне „Берестецьке поле“ („круг містечка Берестечка на чотири милі“), а що під образом зеленого поля треба розуміти Україну *в її цілості*, доказом того є, що воно „почорніло од крові *за вольную волю*“ — очевидночки не самого того Берестецького поля, а „за вольную волю“ України взагалі. А крім того воно почорніло і „за вашу волю“, т. зн. за волю тих, що питають ся. А ними можуть бути тільки ті, які бачать або відчувають сумний (чорний) стан України, а не можуть собі докладно зясувати причин того стану, сумного особливо від того, що його, цеб-то поле, під образом „гайворонів з півночі“ укрили Москалі, а ця історична подія не може відносити ся до самого тільки Берестецького поля. Навпаки. Якраз з того ясно, що під образом зеленого поля обнята Україна не тільки *в своїй цілості* як край, як земля, але і її *історія*. — Отже тут уявляється Шевченкови Україна під образом зеленого поля в самому розцвіті своїх фізичних і моральних сил, у весні свого самостійного вольного

життя, що чарує поета своєю сьвіжістю і будить надії на найкращу долю. Сімович в зелености добачає мотив веселости і більш нічого, але веселість хиба дуже, дуже з далека дала-б ся вивести із зелености, і тим виходить образ скривлений, скривлений ще й тому, що з Сімовичового пояснення виходило-б, начеб-то Україна почорніла тільки „од крови“ — „так багато її пролито за волю“. З огляду на це наше пояснення і надпис думки „Берестецьке поле“, перейнятий Сімовичом з рукопису Богданенка, нічим не оправданий.

2. Але-ж бо цей образ розкішної „зелености“ України мигнув тільки на хвилинку перед душевним оком поета, бо в дійсности перед його очима лежить иньший образ, який заслонило собою цей перший образ. В дійсности він бачить Україну в *страшному занепаді усіх її сил* і малює цей стан чорними красками в образі „*почорнілого*“ поля (порів. „чорніше чорної землі блукають люди“ в поемі „І виріся на чижині“). Такий з звичайним, природним розвитком країни суперечний образ (контраст) вражає глибоко душу поета і викликає в ній важку задуму над причинами такого зявища (що зелене поле почорніло), а в відповіді на це питання домальовує він цей занепад. Україна занепадала („почорніла“) — а) „од крови“, т. зн. фізично знемогла ся в визвольній боротьбі з Польщею „за вольную волю“; — б) від того, що її „славні Запорожці своїм трупом вкрили“, т. зн. від того, що не стало на Україні цих найзавзятіших оборонців її волі, не стало тих, що „за честь, славу, за братерство, за волю країни“ завжди готові були і „свою рідну дитину зарізати“ . . . (За думою дума), або „всю мізерію оддати своїй Україні небозі і трьох синів своїх“ . . . (Буває в неволі), а настало звиродніле покоління, що свої діти оддає „в різниці Москалеві“ . . ., а тим Україна не тільки фізично, але і морально впала; і врешті — в) від того, що ще в додатку („та ще“) — і в тім лежить сам корінь недолі України — її „гайворони укрили з півночі“, т. зн. по злуці з Московщиною Москалі як гайворони (порів. „Як та галич поле криє“ . . . Тарасова ніч) обсіли Україну та „кляють очі козацькі“ . . .

Тут мусимо застановити ся, бо треба вияснити новий образ „кляють очі козацькі, а трупу не хочуть“. Сімович каже: „Загалом ці два місця треба розуміти куди ширше. Чого Польща не добила (бо берестецька поразка була дуже велика), те докльовує Москва, забіраючи, що ясне (очі козацькі), що ще добре, а на Україні лишаяють ся трупи“. Непорозуміння лежить прямо на долоні. Бо а) антитеза: „чого Польща не добила, те докльовує Москва — нічим найменшим в тексті думки не оправдана. Нехай і історично „берестецька поразка була дуже велика“, але в уяві Шевченка, в його ідеології, в його розумінню історії України взагалі це не так. А навпаки. В Посланію признає Шевченко виразно правду тим, що чванять ся, „що ми Польщу колись завалили“ — словами: „Правда ваша!“ — „Я спалила Польщу з королями“ — чванить ся українська ворона в поемі Великий Лях. Додаймо до того: „Крав Богдан крав . . .“. Крім того і в нашій думці сказано: „почорніло я од крови *за вольную волю*“, „та за *вашу волю*“, т. зн. що битвою під Берестечком Україна все таки добула собі волю і такий погляд Шевченка на цю історичну подію до певної міри згоджуєть ся з історичною правдою.

Та-ж повстала Гетьманщина, якою Шевченко от хоч би у Сні (Гори мої високії) або в Невольнику (І) так любить ся, повстав „божий рай“ . . . , який „недоуми гетьмани занастили“, за що він їм дуже дорікає. — Отже ніяким чином не можна казати „чого Польща не добила“, бо властиво Шевченко, як показано, стоїть на тому, що *ми* Польщу колись завалили“, а це „колись“ може відносити ся тільки до Богдана, а навіть і до битви під Берестечком. Україна, по розумінню Шевченка, в визвольній боротьбі з Польщею пролила багато крови, багато славних Запорожців пало трупом, але все таки добула „вольную волю“, добула і „вашу волю“. За те Шевченко ніяк простити не може навіть „славному“ Богданови злуки з Московщиною, а до того відносять ся і в цій думці слова „та ще мене гайворони укрили з півночи, клюють очі козацькії, а трупу не хочуть“, бо він цю злуку вважає джерелом усього лиха України, як про це свідчить Розрита Могила, Чигрин, Невольник, Сон, Великий Льох, Суботів і т. д. Отже чорний стан України — це властиво стан її під пануванням Московщини.

б) Про „гайворонів з півночи“ сказано, що вони „клюють“, а не „докльовують“, тай сказано также, що „клюють очі козацькії“ а не що иньшого, бо раз це відповідає натурі гайворонів, а по друге це дає добрий змисл — роблять живих видющих козаків, роблять Українців з козацькими очима — невидющими, сліпими, щоб вони того дійсного сумного, „чорного“ стану України не добачали (порів. зовсім подібні гадки в поемах Розрита Могила, За думою дума, Посланіє, Великий Льох і т. д.). „Клюють очі козацькії“ не може отже ніяким чином означати — „забірають, що ясне, що ще добре“.

А що значить в звязку з тим „а трупу не хочуть“? — Перш усього треба зазначити, що це не може відносити ся до трупів славних Запорожців, що вкрили зеленее поле круг містечка Берестечка на чотири милі, бо там гайворонів з півночи зовсім ще не було. Отже до иньших трупів. — Яких же саме? Кого уважав Шевченко трупом на Україні? — На це дістанемо відповідь од самого Шевченка, як що порівнаємо оці місця з Посланії Шафарикові

Виростали у кайданах словянськії діти
І забули, невольники, що вони на світі . . .

І Словян семью велику во тьмі і неволі
Перелічив до одного, перелічив трупи,
А не Словян . . .

Трупи встали і очі розкрили,
І брат з братом обняли ся . . .

Тут отже трупами називає Шевченко тих, що „забули, невольники, що вони на світі“. Це незвичайно добре стосуєть ся до Українців, яким Шевченко мусів аж нагадувати: „що ми? чії діти? яких батьків? ким, за що закуті?“!

А в Посланію сказано:

Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали-б діти, мати-б не ридала,

Не чули-б у Бога вашої хули,
І сонце-б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі . . .

Тут „смердячий гній“ в зв'язку з „здихали“ показує, що Шевченко уважав здохлим смердячим гноем, цеб-то трупами, тих Українців, що „пруть ся на чужину . . .“, в Україну приносять великих слів велику силу тай більш нічого . . ., що хилять ся, як і хилились і шкуру днуть з братів незрячих гречкосіїв і сонця правди дозрівать в німецькі (цеб-то чужі, *московські*) землі, у чужії пруть ся знову“ . . .

Трупами називають ся ще у Шевченка (Бували війни) „няньки, дядьки отечества чужого“.

Мені здаєть ся, що по тім усім кожному ясно стане, якого то трупу гайворони з півночі клювати *не хочуть* . . .

Тим зясовані отже наслідки панування Московщини на Україні і виправданий образ її як почорнілого поля. В поясненню Сімовича цей образ викривлений.

3. До слів „а ви вже ніколи не вернете ся на волю“ дає Сімович таке пояснення: „Це найбільш чорний із цілого Кобзаря погляд про те, що волі нам уже не мати. По иньчих місцях (Тарасова ніч, До Основ'яненка, Гайдамаки) поет каже, що „не вернеть ся козаччина“, що „минуло ся“ й т. д. — але скрізь прочуваєть ся надія, а в Черці то й виразно поет надію висловлює (а я таки буду сподіватись) — тут наче каменем припечатав!“ . Чи це не за Єнсенем? — Але з таким поясненням ми ніяким чином погодити ся не можемо. Бо що-ж значить в такім разі, коли „волі нам уже не мати“, — „я знов буду зеленіти“? — Якраз навпаки. Рідко коли Шевченко висказав своє повне переконання ще виразніше, як саме тут, що Україна знов буде зеленіти, буде отже пишати ся найкращим розвитком усіх своїх фізичних, духових і моральних сил. Це була завсіді його непохитна віра, його вся надія. Тій ідеї посвятив він працю усього свого життя, посвятив себе самого. І ніколи їй не спроневірив ся. Так і тут дає він навіть дуже рішучий вираз тому свому глибокому переконанню. І з тим не стоїть в жадній суперечности висказ: „а ви вже ніколи не вернете ся на волю, будете орати мене зтиха та орючи долю проклинати“. Бо цей висказ не можна брати загально, тільки конкретно. Він звернений не до всіх, а тільки до певної категорії Українців. Треба отже тільки докладно означити цю категорію Українців, в'яснити, хто це таке „ви“.

Ми вже раніше зазначили, що „вашу“ а так само і „ви“ в цій думці може відносити ся тільки до тих, що питають ся зеленого поля, чого воно почорніло, до тих отже, що хоч бачать саме зявище, сам факт, що хоч відчувають сумний стан України, то настільки невидющі, настільки сліпі, ще не осьвідомлені з його причинами, що потребують аж в'яснення, де є корінь усеї недолі України, та що він лежить якраз в пануванні Московщини, гайворонів з півночі, катів України. Тепер ми ще докладніше можемо цю категорію означити. Це ті, що до них поле каже: „Почорніло я зелене *та* за *вашу* волю“, т. зн. почорніло я од крови славних Запорожців, щоб таке і ви („та“!) мали волю! Така безперечно була ідея визвольної боротьби з Польщею. Та не тільки ідея. Україна дійсно добула собі тоді волю.

А де-ж вона? Що стало ся з цею волею? Чому зеленє поле почорніло? — Це отже ті, що не вміли волї зберегти та ще й дивують ся, що її нема. Це ті, що „в калюжі, в болотї серце прогноїли і в дупло холодне, — т. зн. в своє серце (а не в спорохнявіле дерево, як думає Сїмович), в якому то серці зникла щира любов до України, і яке з тої причини порівнюєть ся тут з дуплом холодним, — гадюк напустили“ (Чигрин). Це ті, що в їхнїм серці перестала плисти „жива козацька кров, чистая, съвятая“ (Чигрин). Це ті, що до них звертає поет — не згадуючи про все инше — особливо своє Посланіє, Холодний Яр. Це ті, що їм гайворони з півночі повикльовували вже *козацькі* очі, так що вони зовсім не добачають правдивої причини лиха — це ті трупи з викльованими *козацькими* очима, яких гайворони клювати *не хочуть* і т. д. Розумієть ся само собою, що такі „сліпці“ вже ніколи не вернуть ся на волю . . . Бо на волю вернуть ся тільки ті, що з *козацькими* очима, кому гайворони з півночі очий не виклювали, котрі бачать корінь лиха — вернуть ся тільки *козаки*.

І відси береть ся у Шевченка те переконання, що Україна знов буде зеленіти. Очевидно вона знов буде зеленіти від тих *козацьких очий*, яких гайворони з півночі не в силі виклювати, які *ясно бачать причину* усеї недолї України. Вона буде зеленіти від тих „зелених паростів старого діда“ (Бували війни), що „ростуть і виростуть. І без сокири, аж зареве та загуде, *козак* безверхий упаде, розтрощить трон, порве порфиру, роздавить вашого кумира, людськії шашелї, няньки, дядьки отечества чужого!“ — від тих, що в *повній свідомості причин* недолї України *по козацьки* дбають про її визволення зпід панування Московщини. Маймо добре на увазі, що тут виразно сказано „клюють“, а це ще не значить, що гайворони вже повикльовували геть усі очі козацькії; вони тільки клюють, де можуть. Тай треба підкреслити, що слово „козацькії“ даремно тут не стоїть, не є тут ніяким звичайним епітетон орнанс, а має зовсім конкретне значіння з своїм багатим змістом, який лежить в тих *козацьких ідеалах*, як їх розуміє Шевченко.

Запорожців малює нам Шевченко завсіди як найідейніших представників лицарського духа України, як найзавзятїших борців за волю, честь і славу України, як борців за правду взагалї, суспільним ідеалом яких була рівність і братерство братнєє. Одним словом в Шевченкових Запорожцях і козаках взагалї воплило ся все те найвище, найгарніше, що витворив дух українського народа, воплотили ся всі козацькі ідеали, для здійснення яких кожний Українець повинен оддати все своє життя. Запорожці — це слава України. Найславніше-ж їх діло — це визвольна боротьба України з Польщею, — останній акт якої одбув ся під Берестечком.

Ми знаємо, що історично це не зовсім вірно, але не в тім річ. Не історія нам тут важна, а *ідеологія Шевченкова* і тільки з становища тої ідеології можемо його поезію добре розуміти.

Ба, але як тоді витолкувати „не вернете ся“, бо-ж вернути ся на волю може тільки той, хто вже був на волї. Так, дійсно так! Якраз це дуже стосуєть ся до тих Українців, що розмовляють з полем.

Україна мала волю і мати ме волю, але вернуть ся на волю тільки Українці з *козацькими, очима* а хто з виклюваними очима або труп, той вже не вернеть ся на волю *ніколи!*

Коли я тут спімнув про *Шевченкові козацькі ідеали*, то мушу на тім спинити ся ще з тої причини, що наші історики літератури, почавши від Огоновського аж ген до Єфремова, покликуючи ся на слова Шевченкового Послання про грязь Москви, Варшавське сьміття і т. п., пустили в сьвіт таку науку, що Шевченко в часах, коли писав своє Послання і пізніше, зовсім змінив свої погляди на козаччину, на Запорожців та на гетьманщину, так що „насьміявсь над славою української козаччини“, що буцім то „козацька давнина зовсім зблідла в очах поета“, що „ідеал козаччини зачав у нього меркнути і він стратив віру в козацькі ідеали“, що він „кровавими епізодами боротьби українського козацтва з польським панством любуєть ся як поетичним матеріалом, а бачить в них *одну велику історичну помилку*“. І так вже Огоновський вчить, що Шевченко тоді „збув ся старокозацького патріотизму“ (порів. Лепкий, I, стр. 64). Ба і Єфремов говорить, що „поет переглянув свої попередні погляди й багато дечого поодміняв у них. Тепер він переконав ся, що наша давня слава, наша історія, яку за „поему вольного народу“ вважали, поруч зразків високих діл і чимало темного та ганебного показує“. І в найновішій Харківській виданню Шевченкових поезій з р. 1927 говорить ся, що „в Посланії ясно видно критично-негативне відношення до „славного“ минулого України, надто до гетьманщини, що заступило в цей час у його колишнє безкритично-романтичне захоплення тією старовиною“.

Це все що найменше повне непорозуміння і очевидна неправда. Так робити не можна, щоб із поодиноких слів і фраз Шевченка вилущувати такі сензації, бо це значить за деревами не бачити ліса. Щоби видати якийсь суд, щоби до якоїсь думки критично поставити ся, перш усього треба старати ся *пізнати* її з усіх боків. Кожне слово, кожную думку Шевченка мусимо старати ся порозуміти в звязку з висловлюваними ним думками про якусь річ не тільки в часах написання його поеми, але і раніше і нізніше. Сам Шевченко вчить нас, як це маємо робити:

Подивітесь лишень добре, прочитайте знову
Тую главу, та читайте од слова до слова,
Не минайте ані титли ніже тії коми,
Все розберіть . . .

При такім як найдокладнішим порівнюванню ми переконуєм ся, що ідеали козаччини стоять у Шевченка твердо від самого початку його поетичної творчости аж до кінця його життя, і то стоять як найвище, стоять, так сказати, на першому місці. Козацькі ідеали, як Шевченко собі їх уявляє, це, як ми вже сказали, те найвище, найгарніше, що витворив дух українського народу, це зміст і змісл історії, це змісл життя українського народу взагалі, це етичні підвалини його істнування, його буття, це та правда, яку козак повинен завести на Україні, це синтеза української думки, це філософія історії України.

Про це свідчить не тільки Чигрин, написаний майже одночасно з Посланиєм, в котрім Шевченко всю свою надію покладає на посіяні на пустому перелозі свої щирі сльози, на своє тихе слово, з яких

Може зійдуть і виростуть ножі обоюдні,
Розпанахають погане, гниле серце, трудне,
І виці ять сукровату і наллють живої,
Козацької тої крові, чистої, святої!

Т. зн. кров козацьку уважає Шевченко *живою, чистою, святою*, кров сучасного йому покоління — *сукроватою*, а від того зробилось у нього і серце — *погане, гниле, трудне*,¹⁾ отже Шевченко бажає собі, щоб *ми усі* мали знов в своїх жилах *козацьку* кров, стали козаками. Зважмо, що Шевченко крім того висказує тут надію навіть на гетьманів! Спи (Чигрине, т. зн. Україно), поки тії *підростуть* гетьмани!

Свідчить про це далі не тільки його чудова думка Буває в не волі иноді згадаю з р. 1850, в котрій він представляє сивоусого козака, що встав з могили і так промовляє:

Диви ся, дигино, оце *козаки!* . . .
На всіи Україні
Високі могили — усі отакі
Начинені нашим *благородним* трупом,
Начинені туго. Оце *воля* спить.
Лягла вона славно, лягла вона *вкупі*
З нами *козаками*. Бачиш, як лежить!
Неначе сповита! . . . Тут пана немає:
Усі ми однако *на волі жили*,
Усі ми однако *за волю лягли*,
Усі ми і *встанем!*

Т. зн. Шевченко виразно каже, що доти воля України спить, доки *козаки* знов не встануть, не збудять її із сну і не заведуть на Україні знов козацького ладу, основаного на однаковості, на рівності і без панів.

Але ще і 1860-го р., отже під сам кінець свого життя в думці Бували війни й військові сварі неначе пророчим своїм духом Шевченко віщує, що „і без сокири аж зареве та загуде, *козак* безверхий упаде, розтрощить трон, порве порфиру . . .“

Але подаймо повний текст думки:

Бували війни й військові сварі:
Галагани і Кисілі і Кочубей-Ногаї, —
Було добра того чимало!
Минуло все, та не пропало —
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого діда.
А од коріння тихо, любо
Зелені нарости ростуть
І виростуть; і без сокири,
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,

---

¹⁾ В Словнику Грінченка нема того значіння, яке це слово на цім „місці“ має. „Погане, гниле“, а так само „сукровату“ показує, що „трудне“ означає тут тільки що „натрудоватіле“, „болякувате“, „чирякувате“, „трудовате“ (з наголосом на у!), отже з розгновними чирячками наверхи як у прокажених. Порів польське *trędowaty* (*leprosus*).

Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі! Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Нестане идола сьвятої о,
І вас нестане! Будяки
Та кропива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом!
І стане купою на купі
Смердячий гній, — і все те, все
Потроху вітер рознесе.
А ми помолимо ся Богу
І небагатії й небогі.

1860. 26./XI. Петербург.

Перш усього мусимо спинити ся на словах „козак безверхий упаде“. Як маємо їх розуміти? Що не так, як Сімович в своїм виданню Кобзаря їх розуміє, це річ певна. Він до цих слів робить таку замітку: »Старий козак безверхий (що верха над собою не має) упаде — то впаде та Україна, що не має своєї власної стріхи над головою, впаде поневолена Україна, а падучи, розтрощить трон . . . (і встане вольна зі своєю стріхою, а ми помолилось „і небагатії й небогі“)«. Таке пояснення не має найменшого змислу. Бо як поневолена Україна *падучи*, цеб-то своїм упадком може розтрощити трон . . . отечества Росії? Як вона *падучи*, може встати вольна? А крім того відки взяв ся у Сімовича „старий козак безверхий“, коли у Шевченка сказано прямо тільки козак?!

Як бачимо, хиба того пояснення лежить особливо в непорозумінню значіння слова „безверхий“ і „упаде“. Що „упаде“ тут ніяким чином не може значити тільки, що впасти до землі, звалити ся, це ясно з того, що в спільному присудку „упаде, розтрощить, порве, роздавить“ до підмету козак — і „упаде“ мусить виявляти якусь подібну *активну* чинність, як і ці другі присудки, а не якийсь пасивний стан падання, отже в такім окруженню мусить значити тільки, що влетить, вбіжить — очевидно — з найбільшою силою, „аж зареве та загуде!“ Таке значіння слова „упасти“ нічого незвичайного, як про це з Грінченка можемо переконати ся (н. пр. Тоді вдовиченки в чужий двір впадали. Або: До сьвітлиці хутко впала).

А „козак безверхий“ це в зовсім звичайнім, не натягненім розумінню такий козак, який не має, як то кажуть, свого власного кута, своєї власної хати, а з огляду на політичний змисл думки (порів. особливо: „Няньки, дядьки отечества *чужого*“, „Галагани і Кисілі і Кочубеї-Ногаї“) — це „зелений парост старого діда“, який так само хоче мати свою власну хату, свій власний верх над головою, свою вольну Україну, своє власне — а не чуже — отечество, як той старий дід його мав, а не бути нянькою, дядьком чужого отечества, як всі названі Шевченком зрадники України і ті нові зрадники-шашелі, що „гризуть, жеруть і тлять старого діда“. Козак безверхий це отже той ідейний потомок, зелений парост *старого діда*, що так само як і той його старий дід чужого отечества не визнає за своє отечество, і тому він упаде розтрощити його, щоб таким чином добути собі своє власне отечество, здійснити ідеал старого діда, добути волю України, де буде иньший лад, ніж в тім чужім отечестві, де не буде

ні трону, ні порфири, ні кумирів, де зникне різниця між багатими і вбогими, а люди стануть „і небагатії й невбогі“ і всі помолять ся Богу, т. зн. жити муть *правдивим етичним життям*.

Це велике завдання виконають отже знов тільки *козаки*, зелені парости старого діда, що тихо, любо ростуть од коріння, це значить — це сповнять ті, що проймуть ся наскрізь високими ідеями старого козацтва, ідеями славних прадідів великих.

Таке значіння має слово козак скрізь у Шевченка. В поемі Чернець, написаній 1847-го р. в Орській кріпости, є прямо апотеоза старого і сподіваного Шевченком нового козацтва, а Семен Палій в пропущенім кінці поеми називаєть ся батьком *козачим*.

Отак то стало ся, Батьку *козачий*,
все занехаяли діти ледачі
І свою волю . . .

Ба навіть і „Юродивий“, — написаний 1857-го р. в Нижнім Новгороді, — це у Шевченка *козак* за те, що „сатрапа в морду затопив“.

Найшовсь таки один козак
Із міліона свинопасів . . .

Так отже нічим не оправдана і з пальця виссана думка, що Шевченко колинебудь „насьміяв ся над славою української козаччини“, що буцім-то „козацька давнина зовсім зблідла в очах поета“ та що він „стратив віру в козацькі ідеали“. Ні! Навпаки! Ще і під сам кінець свого життя Шевченко нічого не бажав собі гарячіше як здійснення цих великих ідеалів. Це показує докладне зрозуміння всіх цих місць, в яких якимнебудь способом згадує Шевченко про козаків. Докладна аналіза і самого Послання показує нам також, що Шевченко *завсїди* добре відрізняє „живу славу дідів“, з захопленням згадує „славних прадідів великих“, ридає, як згадає „діла незабуті дідів наших, тяжкі діла“ — і ці діла незабуті, ці ідеї, яким служили, для яких працювали і за які бороли ся і голови свої клали діди і прадіди великі — це *Шевченкові козацькі ідеали*. За те зовсім не уважає Шевченко козацькими ідеалами того, що робили, чому служили „батьки *лукаві*“, ті „ясновельможні пани гетьмани“, що поступали всупереч тим козацьким ідеалам і тому були в його очах нічим иньшим, як тільки „раби, підніжки, грязь Москви, Варшавське сьміття“, і ті „гетьмани-усобники, недоуми, що занастили божий рай“ (Гори мої високії), що всупереч козацьким засадам вже „добре ходили в ярмі“, а „кров свою лили за Москву і Варшаву і нам синам передали *свої кайдани свою славу*“. По батьках *лукавих* лишила ся отже також слава, але ця слава — це недобра слава, це їх ганьба, це кайдани, які вони передали нам. А вже-ж синів тих батьків, цебто сучасне Шевченкові покоління, і нас називає поет не инакше як правнуками поганими, які ще ліпше уміють ходити в ярмі, ніж батьки ходили, і у яких вже нема иньших ідеалів як тільки служити чужому „отечеству“, синів своїх продават в різницю Москалеві, колихать хиренну волю

Храми, палати мурувать,
Любить царя свого дурного,
Та византийство прославлять,
А більше, бачить ся, нічого! . . .

Не вам в мережаній лівреї,
Донощики і фарисеї,
За правду пресьвятую стать,
І за свободу! Розпинать,
А не любить ви вчилися брата!

— дорікає їм, цим шашелям, в сьвятім обуренню Шевченко, доповняючи заразом козацькі ідеали двома кличами: За правду пресьвятую стать і брата любить. Ці правнуки погані — це вже не українські, а царські козаки, ідеалом яких є не катів України катувати, а „катам помагати — з матери полатану сорочку здіймати“. Це „род суєтний, проклятий“, який повинен би як найшвидче на Україні видохнуть. На них Шевченко не покладає ніякої надії, щоб вони здійснили козацькі ідеали, бо вони вже вийшли з *російської школи*, в котрій *навчилися* не братерства братнього (як бувало на Січі — Невольник), не любови братів, а — правдою торгувати, людей запрягати в тяжкі ярма, братів розпинати!

Не можна казати, що у Шевченка такий погляд на „правнуків поганих“ витворився аж тоді, коли він знов побував на Україні в рр. 1843—1846. Бо вже від самого початку своєї поетичної творчости дивиться він зовсім тверезо на сучасне собі покоління як на звироднілих нащадків „славних прадідів великих“, що над ними, „над дітьми козацькими поганці панують“ і „орел чорний (російський державний орел, російський жандарм) сторожем літає“, хоч „було колись — панували...“ і хоч „Запорожці вмiли панувати“.

Так само не можна казати, що Шевченко до тої пори в минулому України не добачав колишніх хиб. Та-ж він вже в поемах Тарасова ніч, Іван Підкова, До Основ'яненка, Думи мої, Гайдамаки каже, що було тоді і таке, що Україна „зажурилась, заплакала як мала дитина — *ніхто її не рятує...*“, „що було колись в Україні *лихо танцювало*“, що „од Конашевича і досі (цебто до гайдамаччини) *пожар не гасне... розкуватъ козак сестру свою не хоче, сам не соромить ся конать в ярмі у Ляха...*“. Та все таки — яка велика різниця між тим колишнім а теперішнім! Тоді на журбу, сльози України „обізвався Наливайко...“, обізвався козак Павлюга... , обізвався Тарас Трясило тай дав Ляхам знати“. То знов був і Залізняк і Гонта... А тепер — „сидить ворон на могилі та з *голоду* *кряче*“, а діти козацькіі „сидять собі у *запiчку*“ і навіть *ніхто* з них не бачить, що Україна „обідрана сиротою понад Дніпром плаче“, ніхто з них не знає, „чия правда, чия кривда і чий ми діти“. І усім тим унукам все те „байдуже“ — вони „жито панам сіють“ і навіть не згадають мучеників праведних, яким „нема хреста ні могили“, за якими „і нікому помолитись, нікому заплакать“. „Сьвідок слави дідівщини (цебто „високіі ті могили, де лягло спочити козацькеє біле тіло в китайку повите“) — з *вітром* розмовляє“. Нема з ким і про славу дідів поговорити, бо „внук косу несе в росу“, внук тих, що „вмiли панувати“!

Усі свої надії покладає Шевченко на ті „зелені парости, що любо, тихо виростають *од коріння старого діда*“, на того Івана, що в таємничу ніч родить ся і „буде, як той Гонта, катів катувати... і розпустить правду й волю по всій Україні“, який не дасть собі ані

золотом розтопленим залити очий, ані царевими чинами скрутити руки, ані не злякасться всіх лих і всіх мук зі всього світа (Великий Лях). Такі зелені парости, таких Іванів вже навіть бачив Шевченко серед молодих земляків в Петербурзі, бо в листі до Кухаренка 1844-го р. пише він Кухаренкові: „Як би ти знав, отамане, що тут робить ся! . . . козацтво ожило!

Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинуть ся доля, козак засьпіва:
Нема в краю нашім ні німців . . .“

(Слова „німці“ уживає Шевченко в значінню чужинців взагалі.) Треба взяти добре на увагу, що цей лист писаний рік перед написанням Послання, що отже, коли Шевченко тут каже: Козацтво ожило . . . , то це незбитий доказ, що він не зневірив ся в козацтво, не зневірив ся в козацькі ідеали. Таким Іваном перш усього був сам Шевченко. Він дбає, щоб „забулась давня срамотня година і ожила добра слава, слава України“, він твердо вірить, що „розвернеть ся *братерська наша воля* без холопа і без пана, без царя і без катів, без князів і без темних рабів, а з *новим і праведним законом!*“ Розвернеть ся „сама собі у жупані!“ . . .

Всі ми маємо обовязок над словами, думками, ідеями нашого найбільшого генія народного добре застановити ся, їх передумати тай таки їх здійснити.

„Прочитайте знову тую главу, та читайте од слова до слова . . . все розберіть!“

А може зродить ся туга і бажання удосконалення і там, де їх ще нема. Безмежна любов Шевченка до України, до її слави козацької така, що загіє і кам'яне серце і побудить до чину. Бо правдива любов це не мрії і надії на якесь чудо, на чийсь поміч, а енергія, праця і самотність надія на *власні сили*. Такою працею козак безверхий і без сокири добуде волю України, здійснить козацькі ідеали.

Слова „без сокири“ — ту саму думку висловлює Шевченко і в Неофітах: „*і без огня і без меча* стратеги божії воспрянуть і тьми і тисячі поганих перед святими побіжать“ — треба розуміти так, що сама незломна сила внутрішнього переконання, непохитна віра в пізнану правду, внутрішня вартість визнаваних засад, їх вселюдське значіння, і мужність та відвага їх всенародного визнавання — вистарчать, щоби добути перевагу над противником. Дуже яскраво освітлюють таку життєву засаду Шевченка також його слова: „Ой, вигострю товариша, засуну в халяву, та піду шукати правди і тієї слави . . .“. Здавало-б ся, що коли вигострив товариша, то на те, щоб різати, а тимчасом він „людий поучає, щоб брат брата *не різали* та не окрадали, та в москалі вдовиченка щоб не оддавали“ т. зн. вдовам кривди не робили! І справді. Передумовою політичної і державної самостійности народу і запорукою її — а це мав Шевченко на умі — може бути не так „вигострений товариш“, а тільки духовна і етична самостійність народу в цілости. Підняти народ до такого стану, розпалити в його душі огонь великих ідей і насталити сили його духа — це найперше завдання, яке клав собі сам Шевченко, завдання його козаків; це завдання і усіх тих, що хочуть сповнити геть до чиста заповіт Тараса Шевченка.

Це не треба уважати ніякою утопією Шевченка. Так ширило ся і так перемогло християнство, відки черпав Шевченко і свою віру. Так зрештою зростають всякі рухи, які родять ся з ідей всенародного і вселюдського значіння і без страху і без боязни, з найглибшою вірою у внутрішню їх правду і справедливість невпинно ширять ся і здобувають собі терен, пориваючи якраз своєю правдою і етичною її вартістю маси за собою. Цього зазнав не один в своїм життю. Але одна передумова успіху — це не тільки висока ідейність кличів і всенародно визнаваних переконань, але і висока етичність тих, що їх голосять і визнають. Всі мусять почувати в собі покликання до довершення великого діла, всі мусять кожної хвилі бути готові за свою ідею в даному разі за Україну — як сьпіваєть ся в народному гимні, душу і тіло положити. Перед такою моральною силою жадна сила не устоїть ся.

Так розумію я Шевченкові козацькі ідеали, прочитуючи знову і знову од слова до слова його поеми і все як найсумлінніше розбираючи.

